

ÚJABB ADATOK ZRÍNYI-ÚJVÁR ÉPÍTÉSÉNEK ÉS PUSZTULÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

A Habsburg Birodalom 1661–1664. évi, a Portával vívott háborújának története több szempontból is figyelmet érdemel. Egyfelől ez a négy esztendőn át zajló küzdelem a XVII. századi hadviselés amolyan „állatorvosi lova”, amely magán viselte a korabeli háborúk összes problémáját, nehezségét, továbbá az átmenetiség bélyegét.¹ Másfelől rendkívül tanulságos példákat szolgáltatott a politika és a hadvezetés közti, olykor igen elmentmondásos viszonyra.² Harmadrészt e háború során markánsan kiütközött egy sor további, a birodalom politikai és társadalmi szerkezetét, valamint a belpolitikai – elsősorban a magyar rendiség és a bécsi kormányzat közötti – viszonyokat érintő ellentét is.³ A magyar történettudomány ezt az időszakot leginkább Zrínyi Miklós tevékenységén keresztül, az ő személyéhez kötődve, tőle kiindulva és hozzá mindig visszatérve vizsgálta,⁴ illetve a magyar rendiségre koncentrált.⁵ Az előzményekről, vagyis II. Rákóczi György politikájáról és Erdély romlásáról is többen írtak már.⁶ A nyugati, elsősorban persze osztrák és francia szakirodalom pedig lényegében az 1664. évi eseményeket s azon belül is leginkább a szentgotthárdi csatát tárgyalta.⁷

¹ Ezen időszakban kezd kialakulni pl. az állandó hadsereg, annak minden hadszervezési, hadállítási és ellátási változásával. A téma nemzetközi szakirodalma igen nagy. Néhány fontosabb közülük: *Parker, Geoffrey*: Die militärische Revolution. Frankfurt–New York, 1988.; *Black, Jeremy*: A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550–1800. London, 1991.; *Black, Jeremy*: European Warfare 1660–1815. London, 1994.; The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe. (Ed. *Rogers, Clifford J.*) Boulder–San Francisco–Oxford, 1995.; *Black, Jeremy*: The Cambridge Illustrated Atlas of Warfare. Renaissance to Revolution 1492–1792. Cambridge, 1996.; *Black, Jeremy*: European Warfare 1494–1660. London–New York, 2002.; *Black, Jeremy*: European Warfare 1660–1815. London, 1994.; *Jorgensen, Christer–Pavkovic, Michael F.–Rice, Rob S.–Schneid, Frederick C.–Scott, Chris L.*: Fighting Techniques of the Early Modern World AD 1500–AD 1763. Equipment, Combat Skills and Tactics. New York, 2005.; *Tallett, Frank*: War and Society in Early-Modern Europe 1495–1715. London–New York, 1992.; *McNeill, William H.*: The Pursuit of Power. Technology, Armed Force and Society Since A. D. 1000–1982. Chicago, 1982.

² Legendő itt Montecuccoli 1661. évi erdélyi hadjáratára, vagy az 1664. évi előzetes haditervek értelmetlen megváltoztatására utalni. Mindkét esetben politikai döntések írták felül a katonai elképzeléseket. Montecuccoli védelmében lásd: *Perjés* 1999. 150–159. o.

³ Jól jellemzi e viszonyt az a tény, hogy miközben a magyar rendek a Habsburg uralkodótól várják az ország megvédését, netán felszabadítását, aközben követelik az idegen csapatok kivonását az országból. *Perjés* 1999. 39–41., 49–50. o.; *Czigány* 2004. 108. o.

⁴ A hatalmas Zrínyi-szakirodalom felsorolására természetesen itt nincs mód. De hogy még Zrínyi sokat tárgyalt személye körül is számos megoldatlan kérdés akad, azt jól példázza a Bene Sándor és Perjés Géza közt lezajlott vita. *Bene* 1996., ill.: *Perjés* 1997. Legújabbban lásd: *R. Várkonyi* 2010.

⁵ *Benczédi László*: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon, 1664–1685. Budapest, 1980. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 91.)

⁶ *Péter Katalin*: A magyar romlásnak századában. Budapest, 1975. 134. skk. o.; *R. Várkonyi Ágnes*: Magyarország keresztútjain. Tanulmányok. Budapest, 1978., *Uő*: Erdélyi változások. Budapest, 1984., Magyarország története. III. 1526–1686. (Főszerk. *Pach Zsigmond Pál*. Szerk. *R. Várkonyi Ágnes*.) Budapest, 1985. 1068–1154. o.; Erdély története. II. 1606–1830. (Szerk. *Makkai László–Szász Zoltán*.) Budapest, 1986. 711–726., 784–805. o.; *Gebei Sándor*: II. Rákóczi György erdélyi fejedelem külpolitikája (1648–1657). Eger, 1996.; *Ágoston–Oborni* 2000. 187–201. o.; *Szakály Ferenc*: Virágkor és hanyatlás 1440–1711. Budapest, 2006. 209–217. o.

⁷ Minden korábbi szakirodalmat összefoglalt: *Wagner* 1964. 623–639. o. Legújabbban: *Thalhammer, Andreas*: Die militärische Revolution und die Schlacht bei Sankt Gotthard am 1. August 1664. Univ. Dipl.-Arb.

Ugyanakkor számos nagy kérdés, de sok fontos kisebb részlet is elsikkadni látszik. Eleve nem készült még átfogó monográfia e háborúról,⁸ de ha csak a hadiesemények feldolgozását tekintjük, ott is sok hiányt fedezhetünk fel. Megírásra vár például – természetesen a források alapján, és nem a korábbi szakirodalom tévedéseit átörökítve – Érsekújvár, Kanizsa,⁹ Zrínyi-Újvár ostroma, a téli hadjárat *pontos* körülményei és története.¹⁰ De ugyanígy hiányérzetünk támad, ha magyar nyelven akarunk Montecuccoliról vagy Montecuccolitól olvasni valamit, holott nélküle a korszak éppúgy nem ismerhető meg, mint Zrínyi nélkül.¹¹

Az alábbiakban Zrínyi-Újvárról és az 1664. évi hadjárat egyik kulcsmomentumáról, az erődítmény elestéről lesz szó. A téma aktualitását az adja, hogy hosszú évtizedek után sor került a vár helyének azonosítására, és megindult régészeti feltárása.¹² Ugyanakkor az erődítmény építése, a körülötte zajló huzavona, szerepe a török támadás kiváltásában, ostromának pontos körülményei, feladásának oka, hasonlóan a fentiekhez, mind-mind tisztázásra vár.¹³ Ezen kérdések teljes körű megoldására ehelyütt természetesen (még) nem vállalkozhattam, csupán néhány fontos részletet érinthetek.

Wien, 2009. A francia irodalomról I.: *Tóth, Ferenc*: Saint-Gotthard 1664. Une bataille européenne. (Préface de *Jean Bérenger*.) Lavauzel, Paris, 2007. A török vonatkozásokra lásd: Krieg und Sieg in Ungarn. Die Ungarnfeldzüge des Großwesirs Köprülüade Fazil Ahmed Pascha 1663 und 1664 nach den „Kleinodien der Historien“ seines Siegelbewahrers Hasan Aga. (Übersetzt, eingeleitet und erklärt von *Erich Prokosch*.) Graz–Wien–Köln, 1976. (Osmanische Geschichtsschreiber 8.).

⁸ Természetesen egyáltalán nem csak a hadiesemények kronológikus leírására gondolok, noha már az sem lenne kevés. Sokkal fontosabb lenne egy olyan munka, amely a megfelelő társadalmi és politikai keretbe helyezné az eseményeket, de nem a hagyományos, ortodox módon, a háborút, mint valami anomáliát kezelve és alárendelve a másik kettőnek, hanem – átfogalmazva ezen irányzat angol elnevezését (War and Society) – a „Society at War” alapjáról kiindulva.

⁹ Érsekújvár elfoglalásáról utoljára Matunák Mihály írt, de hogy milyen források alapján, az nem derül ki művéből. *Matunák Mihály*: Érsekújvár a török uralom alatt. 1663–1685. Nyitra, 1901. 6–36. o. Az ostrom forrásait legújabbban összegyűjtötte: *G. Etényi* 2003. 91–97. o. Kanizsa ostromáról lásd: *Perjés* 1981. 117–174. o.; *V. Molnár* 1987. 125–128. o.

¹⁰ Bár *Perjés Géza* igyekezett átfogó képet adni az 1661–1664. évi háborúról és a meglévő szakirodalmat széleskörűen használta, ugyanakkor az eredeti forrásokhoz rajta kívül álló okokból nem férhetett hozzá. A történetek egy más szempontú megközelítésére lásd: *G. Etényi* 2003.

¹¹ Kivélt képez e téren *Perjés Géza* munkássága, aki többször is foglalkozott Montecuccolival, és igyekezett a tevékenységével és hadvezetési módszereivel kapcsolatos tévedéseket tisztázni: *Perjés* 1999. 149. skk. o. Montecuccoliról legújabbban: *Fabio Martelli*: Le leggi, le Armi e il Principe. Studi sul pensiero politico di Raimondo Montecuccoli. Bologna, 1990.; *Raffaella Gherardi–Fabio Martelli*: La pace degli eserciti e dell’ economica. Montecuccoli e Marsili alla corte di Viena. Bologna, 2009.; Raimondo Montecuccoli. Teoria, pratica militare politica e cultura nell’Europa del Seicento. Modena e Pavullo nel Frignano 4–5 ottobre 2002. (Atti del convegno a cura di *Andrea Pini*.) Pavullo nel Frignano, 2009. Magyarul: *Martelli, Fabio*: Montecuccoli új hadászati elképzelései a Turenne elleni hadjárat fényében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 1. sz. 31–62. o. Montecuccoli legutóbbi életrajzai: *Kaufmann, Harms*: Raimondo Graf Montecuccoli, 1609–1680. Kaiserlicher Feldmarschall, Militärtheoretiker und Staatsmann. Berlin, 1974., *Schreiber, Georg*: Raimondo Montecuccoli. Feldherr, Schriftsteller und Kavalier. Ein Lebensbild aus dem Barock. Graz–Wien–Köln, 2000. Montecuccoli műveinek több kiadása létezik. Német nyelven lásd: *Ausgewählte Schriften I–IV*. 1899–1900.; olaszul: *Luraghi I–II*. 1988., III. 2000.

¹² *Hausner–Négyesi–Papp* 2005. Itt szeretném megköszönni *Hausner Gábornak* a tanulmány elkészítéséhez nyújtott értékes segítségét.

¹³ Az eddigi kutatásokra lásd: *Petrič, Hrvoje–Feletar, Dragutin–Feletar, Petar*: Novi Zrin. Zrinska utvrda na Muri (1661–1664). Donja Dubrava–Zagreb, 2001., különösen 39–69. o.; *Hausner–Négyesi–Papp* 2005. 835–862. o., ugyanez horvátul: *Hausner, Gábor–Négyesi, Lajos–Papp, Ferenc*: „Tor” usred vinograda na brijegu. Pokušaj određivanja lokacije Novog Zrina. *Podravina. Časopis za multidisciplinarna istraživanja*, V.

Zrínyi-Újvár kapcsán két alapvető fontosságú kérdés vetődik fel: egyrészt építése milyen politikai szituációban zajlott, legfőképpen, hogy a bécsi körök tudtával és beleegyezésével történt-e, másrészt hogy szükségszerűen el kellett vesznie, avagy csak a körülmények alakulása folytán következett be e szomorú esemény. Ezek megválaszolásához négy dolgot kell szemügyre venni: elsődlegesen a politikai-katonai szituációt, azután természetesen magát Zrínyi-Újvárat, mint erődítményt, továbbá a két szembenálló haderőt. Az összkép kialakítását azonban jócskán bonyolítja, hogy a keresztény oldal esetében is két, egymással élesen szembenálló fél rendszerint ellentétes előjelű véleményéből kell következtetésekre jutni. A két csoport akár Montecuccoli és Zrínyi nevével is fémjelvezhető.

Az 1661–1664. évi háború előzményei és a katonai helyzet

A politikai helyzet közismert. Erdély fejedelme, II. Rákóczi György, tévesen ítélte meg politikai és katonai lehetőségeit, és 1657-ben a Porta engedélye nélkül indított támadást Lengyelország ellen, a svédekkel szövetségben. Célja a lengyel trón megszerzése volt. Vállalkozása azonban katasztrófába torkollott. Hiába foglalta el Varsót, a svédek az országukat ért dán támadás miatt visszavonultak, s ezután az Erdély elleni lengyel támadás miatt Rákóczinak is haza kellett térnie. Útközben azonban seregét, amelyet a moldvai és havasalföldi segédcsapatok elhagytak, a tatárok elfogták, s ő maga is csak tetemes váltságdíj ellenében szabadult. A Porta büntetőakcióval válaszolt a fejedelem engedetlenségére, a török sereg Erdélyt pusztította, s Rákóczi az 1660. május 22-én Szászfenésnél, Szejdi Ahmed budai pasával vívott csatában halálos sebet kapott. Az oszmánok ezután augusztus 17-én bevették az Erdély kulcsát jelentő, 45 napig hősiesen védelt Váradot is. Rákóczi hadvezére és tanácsosa, Kemény János azonban fellépett a Porta által Rákóczi helyébe állított Barsay Ákos ellen, szembefordult a Portával, és 1661. január 1-jén fejedelmé választotta magát. Kemény segítséget kért I. Lipót császártól, aki Montecuccoli vezetésével hadat küldött Erdélybe. A katonailag előkészítetlen, politikai indíttatású hadjárat kudarcba fulladt, a sereg a nélkülözések miatt széthullott, így Montecuccoli kénytelen volt visszavonulni, magára hagyva Keményt, aki a Porta által újonnan kinevezett fejedelem, I. Apafi Mihály és Kücsük Mehmed jenői bég egyesített hadaitól Nagyszőlősnél 1662. január 23-án vereséget szenvedett és a csatamezőn lelte halálát. A császár erdélyi beavatkozása azonban kiprovokálta az oszmánok támadását Magyarország ellen.¹⁴ A szultán 1663-ban, bár eredetileg a Velencével vívott háború keretében Dalmáciára akart támadni, az új nagyvezír, Köprülüzáde Fázil Ahmed vezetésével a Habsburgok ellen küldte hadait. A török sereg szeptember 25-én, 39 napi

(2006) 28–47.; *Domokos–Hausner* 2008.; *Petric, Hrvoje*: The stronghold of New Serinwar/Novi Zrin/Zrínyi-Újvár (1661–1664) – A Part of Croatian and Hungarian History. In: *Militia et Litterae. Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa.* (Hrsg. von *Wilhelm Kühlmann* und *Gábor Tuskés* unter Mitarbeit von *Sándor Bene*.) Max Niemayer Verlag, Tübingen, 2009. (Frühe Neuzeit Band 141.) 106–134. o.

¹⁴ Lásd a 6. jegyzetet. A katonai kérdésekre vonatkozóan lásd: *Gebei Sándor*: II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata, 1657. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105. (1992) 2. sz. 30–63. o.; *Perjés* 1999. 153–154. o.; *B. Szabó János*: II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja. *Hadtörténelmi Közlemények* 114. (2001) 2–3. sz. 231–275. o.; *Perjés* 2002. 305–418. o.; *B. Szabó János*: Montecuccoli 1661-es erdélyi hadjáratának katonai okairól. Lásd folyóiratunk e számában: 929–933. o.

küzdelen után elfoglalta Érsekújvárat, majd Nyitrát, Lévát és Nógrádot is. Montecuccoli a rendelkezésére álló mindössze 6000 főnyi katonasággal meg sem próbálkozhatott a beavatkozással, a magyar nemesi felkelő sereg pedig későn gyűlt össze, s amúgy is csak gyenge harci értéket képviselt.

Érsekújvár elvesztése azonban megmozdította az európai hatalmakat. A birodalmi rendek segítséget ígértek, s ehhez csatlakozott az ősellenség, XIV. Lajos Franciaország is. Zrínyi és gróf Julius Hohenlohe, a birodalmi seregek parancsnoka pedig kidolgozták a téli hadjárat tervét, amelynek végrehajtása során 1664. február elején felégették az eszéki hidat. Ez az akció, valamint a széleskörű diplomáciai és katonai előkészületek előrevetítették, hogy a háború 1664-ben is folytatódik.

Az elmondottak nyomán kialakult katonai szituációval kapcsolatban leginkább az a kérdés, hogy Bécsnek voltak-e határozott stratégiai céljai, már persze azon a ködös általánosságon túl, hogy az Örökös Tartományokat meg kell védeni, és hogy majd egyszer ki kell üzni a törököket Magyarországról. A folytonos hezitálásból és krónikus döntésképtelenségből¹⁵ arra lehet következtetni, hogy ekkor nem nagyon. Ám éppen a sokat bírált Raimondo Montecuccoli ekkora már egyértelműen megfogalmazta a stratégiai célt, és az eléréséhez vezető utat is megmutatta.

Bár az oszmánok magyarországi hatalmának megtörésére irányuló haditerv kidolgozását Montecuccoli végezte el, alapjai azonban az 1567. évi hadi tanácskozásig nyúlnak vissza.¹⁶ Eszerint a Hódoltság ellen a fő csapást a Duna mentén kell mérni, lévén a Dunán történő utánpótlás-szállítás a hadsereg ellátásának legbiztosabb módja, ráadásul a Duna mentén dél felé indított támadás elvágja hátországuktól a Nyugat- és részben az Északkelet-Magyarországon török kézben levő várakat. A fősereget a Felső-Magyarországon és a Dráva mentén operáló két kisebb erejű hadtest támogatná.¹⁷ Az elképzelést

¹⁵ Niederhauser Emil ezt arra vezeti vissza, hogy az osztrák Habsburgoknak a spanyol Habsburgok és a Német Birodalom érdekeinek védelme miatt állandó készenlétkben kellett állni a francia előretörés megakadályozására. Keleten pedig folytonos fenyegetést jelentett a még mindig óriási katonai potenciállal rendelkező Oszmán Birodalom. „Nyugat és Kelet közt rángatva a Habsburgok nem tudták eldönteni, melyiket válasszák. Hozzátehetjük, nem is mindig az ő döntésükön múlt. Minthogy viszont mindkettővel kellett törődniük, egyiket sem tudták kellően ellátni.” *Gonda-Niederhauser* 1977. 88. o.

¹⁶ Wagner és nyomában Perjés a támadó jellegű haditerv ötletét Schwenditől származtatja. *Wagner* 1964. 102. o., *Perjés* 1999. 172. o. Wagner Janko Schwendi-életrajzára hivatkozik – *Wagner* 1964. 559. o., 41. jegyzet –, de oldalszám nélkül. *Janko, Wilhelm Edlen von*: Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II. Wien, 1871. A Schwendi életművét régóta kutató Kelenik József szerint azonban Schwendi ilyen tervezetet nem készített, sőt, éppen a védekező stratégia fűződik nevéhez, a támadó stratégiát Hans Rueber felső-magyarországi végvidéki főkapitány képviselte. Szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm. Vö. *Kelenik József*: Lazarus von Schwendi emlékiratai a török elleni védelmi rendszer magyarországi kiépítéséről (1576). *Századok*, 139. (2005) 4. sz. 969–1010. o. Lásd még: *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz). *Történelmi Szemle*, 38. (1996) 2–3. sz. 200–203. o.; *Uő*: Un penseur militaire alsacien dans la Hongrie au XVIe siècle Lazare baron von Schwendi (1522–1583). In: *La pansée militaire hongroise à travers les siècles*. (Sous la dir. *Hervé Cuotau-Bégarie, Ferenc Toth*.) Paris, 2011. 41–59. o.

¹⁷ Wagner szerint ez a haditerv Montecuccoli 1663 októberében készült felterjesztésében bukkan fel először. *Wagner* 1964. 93. és főként 102–103. o. Sajnos Wagner a pontos jelzetet (sehol!) nem adta meg, csupán a hónapot jelölte (uo. 557. o. 5. jegyzet), így a forráshely megtalálása és ellenőrzése még további kutatást igényel. Mindenesetre Montecuccoli a dunai víziút fontosságával már a Bécsben, 1664. márc. 1-jén keltezett *Discorso della guerra contro al Turco* című művében is foglalkozott. ÖStA KA Nachlaß, Memoires, B/492:129. p. 18. skk. (átirat). Kiadva legutóbb: *Luraghi* 1988. II. 199–240. o. E haditerv részletes kifejtését megtaláljuk Montecuccoli 1670-ben készült nagy munkájában, az előzőhöz hasonló címet viselő *Della guerra*

Montecuccoli – rögzítsük: rajta kívülálló okok miatt – nem tudta átültetni a gyakorlatba. Megvalósítása tanítványára és utódára, Lotharingiai Károlyra, illetve az utóbbi követő Bádeni Lajosra maradt.

Montecuccoli már 1663 októberében a fentiek szellemében tett javaslatot a következő évi hadjárati tervekre. Kérdéses azonban, hogy mely körülmények hatására módosultak az eredeti, véleményem szerint helyes elképzelések. Miért döntött úgy a bécsi kormányzat, hogy a súlypontot délre teszi át, és a Duna vonala helyett az utánpótlási szempontból rendkívüli nehézségeket okozó Dél-Dunántúlon veszi fel a harcot a törökkel? Úgy tűnik, most is, mint 1661-ben, a politika szól közbe. A birodalmi rendekkel a török elleni segítségről egyezkedő Lipótnak ugyanis kapóra jött Zrínyi téli hadjárata. A nagy sikerről szóló számtalan beszámoló hatására, a Rajnai Szövetség és a stájer rendek nyomására a császár regensburgi szállásán tartott tanácskozáson, Montecuccoli távollétében döntöttek az eredeti terv megváltoztatásáról.¹⁸ Ennek értelmében a Montecuccoli vezette főserg csak Kanizsa megvétele után indult volna Esztergom ostromára.¹⁹ Közismert, hogy ezután a bécsi kormányzat lassú döntéshozatala miatt az ostrom kezdete is közel egy hónapnyi késedelmet szenvedett.²⁰ Ezzel lehetőséget adtak az oszmán hadvezetésnek, hogy felmentő sereget küldjön Kanizsa alá, amely Köprülüzáde Fázil Ahmed pasa nagyvezír vezetése alatt az utolsó pillanatban érkezett. A szövetséges csapatok visszavonulásra kényszerültek Zrínyi-Újvárhoz, amelyet az őket üldöző török sereg ostrom alá fogott. Ekkor rendelte az uralkodó Montecuccolit a déli hadszíntérre.²¹

Természetesen felmerül a kérdés, hogy az eredeti terv végrehajtása eredményes lett volna-e?²² Ha ugyanis Montecuccoli valóban megindul a Duna mentén Esztergom ost-

col Turco in Ungheriában. Kiadva: *Ausgewahlte Schriften* 1899. II. 527–531. o., *Luraghi* 1988. II. 511–515. o. Wagner ugyanezen mű első német kiadására hivatkozik: *Montecuccoli* 1736. 192–196. o. (Érdekes, hogy ennek tagolása eltér a Veltzé-féle kiadástól.) Wagner egyébként az *Ausgewahlte Schriften*ben található német fordításról megjegyezte, hogy annál jobbnak tartja ezt a korábbi kiadást, lévén az akkori fordító minden bizonynyal jobban tudta értelmezni a korabeli olasz katonai szakkifejezéseket. *Wagner* 1964. 561. o., 93. jegyzet.

¹⁸ Regensburgban viszont jelen volt Zrínyi Péter, aki ezek szerint érvényesíteni tudta befolyását. Zrínyi Miklós is elküldte megbízottját, Wassenhoven hadmérnököt a téli hadjárat eseményeiről szóló beszámolójával. *Bene* 1992. 225–242. o.; *Pálffy* 2007. 39–65. o. Wassenhoven regensburgi küldetésére lásd: *Bene* 1993. 69–70. o. Montecuccoli indokát a Duna menti összpontosításról és elítélő véleményét a haditerv megváltoztatásáról lásd: *Ausgewahlte Schriften* 1899. II. 413. o. A Regensburgban zajló eseményekről áttekintést ad: *G. Etényi* 2003. 220–228. o.

¹⁹ Mindez Wagner véleménye. *Wagner* 1964. 92–103. o., különösen 99–101. o. Minthogy Wagner mindezek forrásairól szinte semmit sem árul el, állításait mindenképpen szükséges a későbbiekben forrásszinten ellenőrizni. E ténynt Montecuccoli sem említi visszaemlékezésében.

²⁰ A körülményekre lásd: *Bene* 1993. 69. o. *Bene* Zrínyi 1664. febr. 11-én a grazi haditanácsnak, ill. febr. 19-én Lipót császárnak küldött levelére, valamint júl. 17-én ismét a császárnak írott emlékiratára hivatkozik. Kiadásuk: Zrínyi Miklós összes művei 2003. 768–769., 770–771., 845–855. o.

²¹ *Relazione della campagna dell’Armata Cesarea nell’Anno MDCLXIV. ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 4r.* (Montecuccoli összefoglaló jelentése az 1664. év hadieseményeiről, attól kezdve, hogy Lipót császár kinevezte a magyarországi haderők főparancsnokává. Olaszból fordította F. Molnár Mónika, akinek segítségét ezúton is köszönöm.) Eszerint az uralkodótól érkező okirat jún. 4-én keltezett. Bár egyelőre sem Montecuccoli hagyatékában, sem az Alte Feldakten iratai közt nem leltem meg e forrást, ugyanakkor fennmaradt a Lipót császár által ez ügyben a belső-ausztriai haditanácsnak írott emlékeztető. Ebben az olvasható, hogy Montecuccoli egyedül, postakocsival utazzon Grazba, onnan pedig a Zrínyi-Újvár alatt álló sereghez. ÖStA KA AFA 1664/6/3. fol. 875v. Jún. 6-án már az elutazás tényét jelentik a Haditanácsnak. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 328. Exp. 1664 Juni No. 32. fol. 284v. Priorato jún. 8-ra tette indulását: *Priorato* 1670. II. 408–409. o.

²² Minthogy itt egy adott szituációban – úgy tűnik – politikusok által meghozott stratégiai döntésről van szó, úgy vélem, mindenképpen érdemes elgondolkozni az események egy másik forgatókönyvén.

romára, nagyon valószínű, hogy a féltve őrzött Budát is veszélyeztető akció elvonja a nagyvezírt Kanizsától, amelyet így Zrínyi és Hohenlohe csapatai nyugodtan körülzárva tarthattak volna. S minthogy a téli hadjárat elpusztította Kanizsa hátországát, ellátóközvetét – bár ez az ostromlók helyzetét is megnehezítette –, az egyszerű blokád is minden bizonnyal meghozta volna a kívánt eredményt,²³ még akkor is, ha Esztergomot a fő-sereg nem tudja bevenni. Hogy ez mennyire nem légből kapott elképzelés, azt éppen a szomorúan végződött 1661. évi hadjárat igazolja, amelynek eredeti, mindenképpen reálisnak tekinthető terve úgyszintén abból indult ki, hogy egy Esztergom vagy Buda elleni támadás bizonyosan elvonja a török erőket Erdélyből.²⁴ Márpedig Montecuccoli elég jól ismerte az ellenséget,²⁵ tehát haditerveinek a realitásokból kellett kiindulnia.

Zrínyi-Újvár ábrázolásai

Zrínyi-Újvár történetének megismeréséhez, lévén szó egy erődítményről, nélkülözhetetlenek a képi források. Ezekre annál is inkább szükség van a kutatásban, mert bár, mint említettük, a vár pontos helyét a közelmúltban sikerült azonosítani, a terepviszonyok az eltelt közel 350 év alatt jócskán megváltoztak, s a várat elfoglaló törökök szinte teljesen megsemmisítették a védműveket. Így rendkívül nehéz, ha nem lehetetlen az építményeket a helyszínen rekonstruálni.

Mindössze hat hiteles, a helyszínen készült ábrázolásról tudunk,²⁶ ebből azonban a két legfontosabb elveszett vagy lappang. Ez utóbbiak közül az egyik Michael Possäner, a vend végvidék helyettes főhadmérnökének (*Adjutant-Ingenieur*) felmérése 1661-ből,²⁷ a másikat pedig Jacob von Holst hadmérnök ezredes készítette 1662 nyarán, midőn az Udvari Haditanács utasítására megszemlélte a várat, s tapasztalatairól jelentést tett.²⁸ A má-

²³ Kanizsa 1690. ápr. 13-án végül valóban blokád révén került Lipót császár hadainak kezébe. *V. Molnár* 1987. 140–147. o.

²⁴ Rádásul a Duna mentén, az ellátóbázishoz közel folytatott hadműveletek nagyobb eséllyel vezettek sikerre, mint a távoli Erdélyben, ahol az utánpótlást nem lehetett megoldani, a feldúlt országban pedig a helyszíni beszerzés is lehetetlenné vált. Az 1661. évi hadjáratról lásd: *Perjés* 1999. 150–153. o., valamint B. Szabó János e számunkban közölt írását. *Perjés* minden szempontból felmentette Montecuccolit a kudarc miatti felelősség alól, a tények ismeretében jogosan.

²⁵ Erre vonatkozóan elegendő elolvasni számtalan, az oszmánokkal folytatandó háborúskodásról szóló tervezetét, memorandumát, elmélkedését.

²⁶ Természetesen a vár számos látképét ismerjük, megbízható alaprajz hiányában azonban ezek hitelességét nehéz ellenőrizni. Kiadásukat lásd: *Szalai–Szántai* 2006. 158–161. o., 13., 16–20., 34–37., 216–217., 251., 263., 288., 298., 311., 316., 318–319., 322–323. táblák.

²⁷ Zrínyi bizalmasa, Vitnyédi István Sopronban, 1661. aug. 8-án kelt levele szerint Possäner, mielőtt Vitnyédihez ment, felmérte és lerajzolta Zrínyi-Újvárat, ezért Vitnyédi magával akarta vinni Bécsbe, hogy ott is beszámoljon a látottakról. *Vitnyédi* 1871. 168–169. o. Lásd még az 57. jegyzetet.

²⁸ „Obrist von Holst Solle sich alsobaldt nach der Zrinischen Inßel vnd Newerbauten Posto begeben vnd denselben recognosciren, ob Er haltig oder nit, oder Ob vnd Wie der selbe in bessere defension Zuseyen vnd mehrers Zuuersicheren, sich auch deßwegen mit dem Grafen Von Zrin Zzuernemben, Waß gestalt derselbe Jhme getraue dißen Posto Zu manuteniren, Ingleichen Wie Legrad vnd Tschakhaturum beschaffén vndt darüber gründtliche relation erstatten.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 326. Reg. 1662. April No. 20. fol. 78v. ápr. 12. „Herrn Obristen Holsts Relation vber die Zrinische Vestungen, auch sonsten der bescheffenheit der fortificationen der Stätt vnd GrenitzHeüsser an der Muehr vndt Trage. Nicolai Grauen Zrin ferrer Erinderung seiner nothwendigkeiten, vndt wegen Schutz derselbigen Grenitzen, vnd sonderlich Ihrer May[estät] Erbländern, sonderlich der Posto Tschakhaturum, Legrad, Dornisch vndt andere orther, darbey auch *der Abriß Von der Neüen*

sik négy már az ostromot mutatja alaprajzi formában, amelyeken ezért az erődítményt csak egy részletként jelenítették meg. Közülük Montecuccolinak az 1664. évi hadjáratról szóló jelentéséhez csatolt ábrázolása kissé elnagyolt, skiccszerű (1. kép, 748. o.).²⁹ Ennél sokkal részletesebb és pontosabb az ostromban részt vevő Jacob von Holst rajza (2. kép, 750. o.), amely tehát vagy a helyszínen, vagy az akkor felvett vázlatok alapján készült.³⁰ Az Esterházy Pál, illetve a Gualdo Priorato művében szereplő változatok (3. és 4. kép, 751. és 756. o.) egyértelműen Holst rajzának másolatai, jóllehet, sok apró eltérést lehet felfedezni közöttük.³¹ Ez arra utal, hogy a Priorato-féle ábrázolást szignáló bizonyos C. Meysens valószínűleg nem azonos az Esterházy-féle vízfestmény M. I. O. monogramot használó készítőjével.

Ezek az ostromot ábrázoló alaprajzok, hiányosságaik ellenére, igen becses forrásai a vár építéstörténetének, védműrendszerének, egykor volt földrajzi környezetének, valamint az ostrom eseményei megismerésének. Hitelességük igazolására a Priorato-féle rajz vonalas tisztázását rávetítettem az 1958-ban készült légifelvételre (5. kép, 757. o.).³² Megfigyelhető, hogy bár a folyómeder jelentősen megváltozott, a meredek partfalat, a Kanizsa-patak és a Visszafolyó-patak völgyét viszonylagos pontossággal jelenítették meg. Így azt kell feltételeznem, hogy az erődítmény és más objektumok formája és elhelyezkedése is nagy vonalakban megfelel a valóságnak.

Zrínyi-Újvár földrajzi elhelyezkedése és környezete

Zrínyi-Újvár tágabb értelemben vett földrajzi elhelyezkedése sok vitát váltott ki. Zrínyi és Esterházy természetesen minden fórumon védte, míg mások, a Haditanács és főleg Montecuccoli, folyton kifogásolták azt.³³ Elsősorban a szomszédos magaslatok miatt aggodtak, amelyekről az erődítményt be lehetett lőni. Ezt a problémát az amúgy Zrínyi-párti

Zrinischen Schantzen an der Muhr, sambt der gelegenheit herumb vndt sie noch Zuuerbessern.“ (kiemelés tőlem – D.Gy.) Uo. Prot. Exp. Bd. 325. 1662. Juli No. 94. fol. 286r. Az elmondottakon túl is rendelkezem egy adattal egy rajzra vonatkozóan, amely Zrínyi 1661 novemberében a császárnak benyújtott, és Zrínyi-Újvár fennmaradásának elrendelését kérő memorandumának mellékleteként szerepelt. Ennek mibenléte azonban bizonytalan, az időpontból következően lehetséges, hogy a Possäner-féle rajz egy példányáról volt szó. Uo. Prot. Bd. 323. Exp. 1661. November No. 8. fol. 490r.

²⁹ Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. Beilage A.

³⁰ Holst ábrázolásának felirata a következő: „Der Abris dieser Belägerung ist von dem Kayserlichen Obristen und GeneralQuartiermeister Jacob von Holst verfertigt, welcher dieser auch beygewohnet, die Kayserliche Artillerie, vor Ankunft der Kayserlichen FeldMarschalln Freyherrn von Sparr, ins Läger, allein com-mandiret, und viel Batterien, Linien und Redoutten abgestochen und machen lassen.“ Eszerint tehát Holst jelen volt az ostromnál. Holst rajzának kiadását lásd: *Szalai-Szántai* 2006. 217. tábla; *Domokos-Hausner* 2008. 250–251. o.

³¹ *Esterházy* 1989. 160–161. o. (eredetije: MOL T 2. XXXII. téka, 1064.), *Priorato* 1670. II. 405. o. Ez utóbbiról mintha elfeledkezett volna a Zrínyi-szakirodalom, noha már Cennerné Wilhelmb Gizella regisztrálta Zrínyi-ikonográfiájában. A Zrínyi család ikonográfiája. (A bev. tanulmányt írta és a katalógust összeáll. *Cennerné Wilhelmb Gizella*.) Budapest, 1997. 175. o.

³² Hadtörténelmi Térképtár, 1958. évi légifelvételek, L-33-70-B-b szelvény. A Priorato-rajzból a jobb áttekinthetőség kedvéért eltávolítottam minden felesleges információt (mint az erdők, mocsarak, lejtők stilizált, pontozásos, illetve vonalkázott jelölései), és helyettük feliratokkal egészítettem ki.

³³ Az érveléseket közli: *Hausner-Négyesi-Papp* 2005. 836–842. o. Meg kell említeni, hogy Montecuccoli 1664. évi összefoglaló beszámolója, ha rövidebben is, de lényegileg ugyanúgy, elítélően nyilatkozott a várról és földrajzi helyzetéről. Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 5.

1. kép. Montecuccoli vázlata; a jobb felső sarokban a vár kinagyított rajza

Esterházy is elismerte.³⁴ Ugyanakkor feltűnő, hogy az ostromról szóló forrásokban konkrétan sehol sem említették az ebből adódó hátrányokat, csupán arról szóltak, hogy a törökök erősen ágyúztak. Halkan kívánom megjegyezni, hogy hasonló védelmi szituációval már találkozhattunk, jelesül Eger 1552. évi ostromakor, ahol az Almagyar-hegyen állított török üteg mintegy 20–40 m-rel magasodott a külső vár és kb. 60 m-rel a belső vár fölé (szemben a Zrínyi-Újvárnál meglévő 5–10 m-rel), s az egri védők több más körülmény tekintetében is nagyobb hátrányt szenvedtek, legfőképp semmiféle külső támogatást nem kaptak.

Arra vonatkozó információkat, hogy miért pont ott épült fel az erődítmény, ahol tehát a terepviszonyok némely kortársak szerint nem épp a legkedvezőbbek voltak, egyedül Zrínyiinek a Haditanácshoz írott, 1661. július 5-én kelt levelében találunk. Zrínyi itt hét pontban foglalta össze a vár építésének indokait. Ezek lényege, hogy itt egy alapvető fontosságú átkelőhely volt, ahol a törökök gyakorta betörték a Muraközbe, amelyet mindenképp el kellett zárni, s ahonnan Kanizsát is sakkban lehet tartani.³⁵ Kérdés persze az is, hogy valóban annyira kedvezőtlenek voltak-e a földrajzi körülmények? Zrínyi-Újvár egy hosszan elnyúló dombhát, a Légrádi szőlőhegy északi végén helyezkedett el. Az Esterházy-féle ostromábrázolás egyértelműen jelöli, hogy észak és nyugat felől a Mura folyó, északkelet felől a Kanizsa-patak mocsaras völgye,³⁶ kelet felől pedig a felduzzasztott Visszafolyópatak elmocsarasított medre védte. A Mura irányában az erődítmény nyitott volt,³⁷ de ott a part meredeken szakadt le, és ez a meredély hosszan elnyúlik a Dráva–Mura összefolyása felé.³⁸ Ráadásul a partoldal és a víz közt is mocsár terült el. Egyértelműnek tűnik, hogy Zrínyi-Újvárat csak frontálisan lehet megtámadni, a dél–délnyugat felé húzódó, némileg magasabban levő dombgerinc felől. Ebből következően elhelyezését semmiképp sem ítélnéjük annyira kedvezőtlennek, mint azt Zrínyi ellenfelei hangsúlyozták, s ezt látszik erősíteni az a körülmény is, hogy az erődítmény csaknem egy hónapig állta az ostromot.

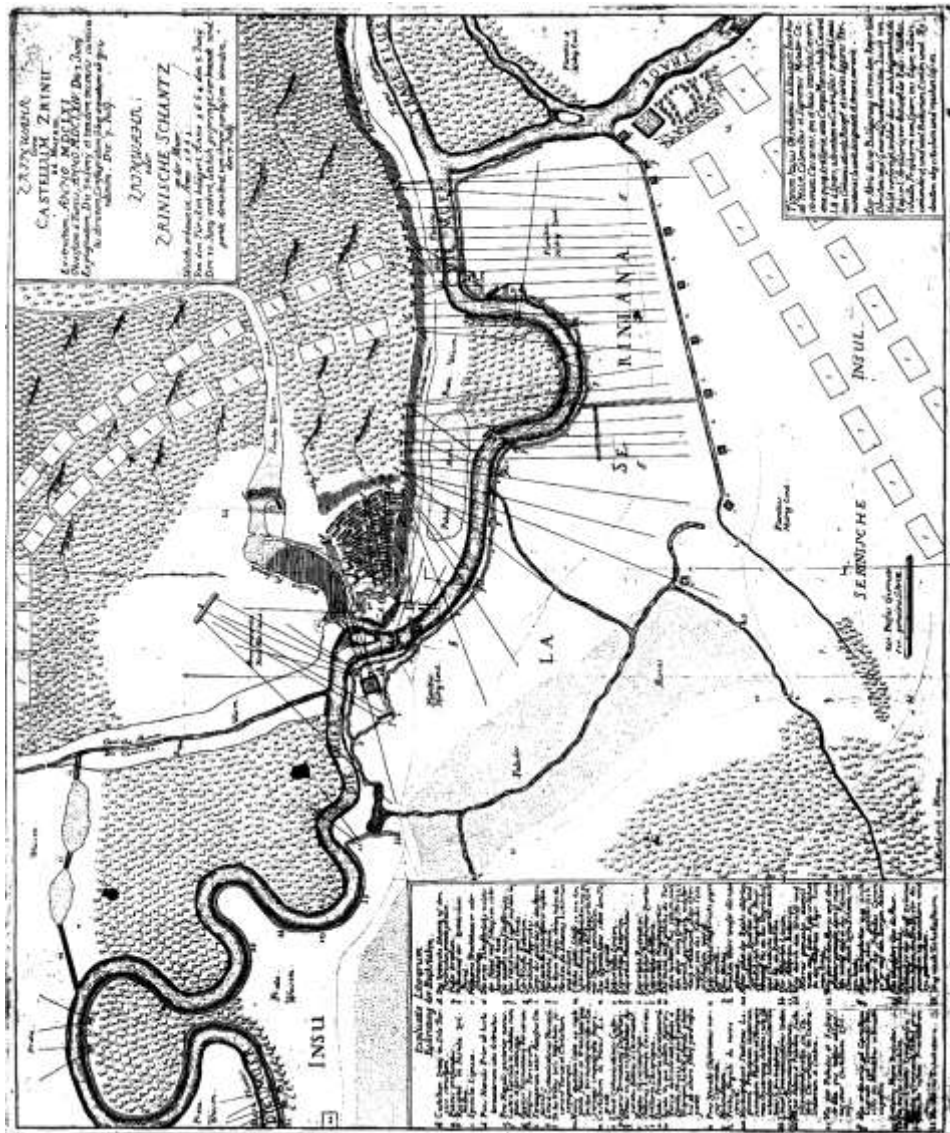
³⁴ Esterházy 1989. 162. o.

³⁵ Zrínyi azt írta, hogy Wassenhoven hadmérnök a részletekről szóban tájékoztatja a Haditanácsot. Zrínyi Miklós válogatott levelei 1997. 116. o. Itt jegyzem meg, hogy véleményem szerint, ha valaki, hát Zrínyi biztosan jobban ismerte a környéket és az ellenség mozgását, mint a bécsi katonai vezetők. Ilyeténképpen feltételezem azt is, hogy, miután saját birtokát és szűkebb hazáját védelmezte, a saját pénzét és erejét áldozta rá, az adott körülmények közt a lehető legjobb helyet választotta ki a vár felépítésére.

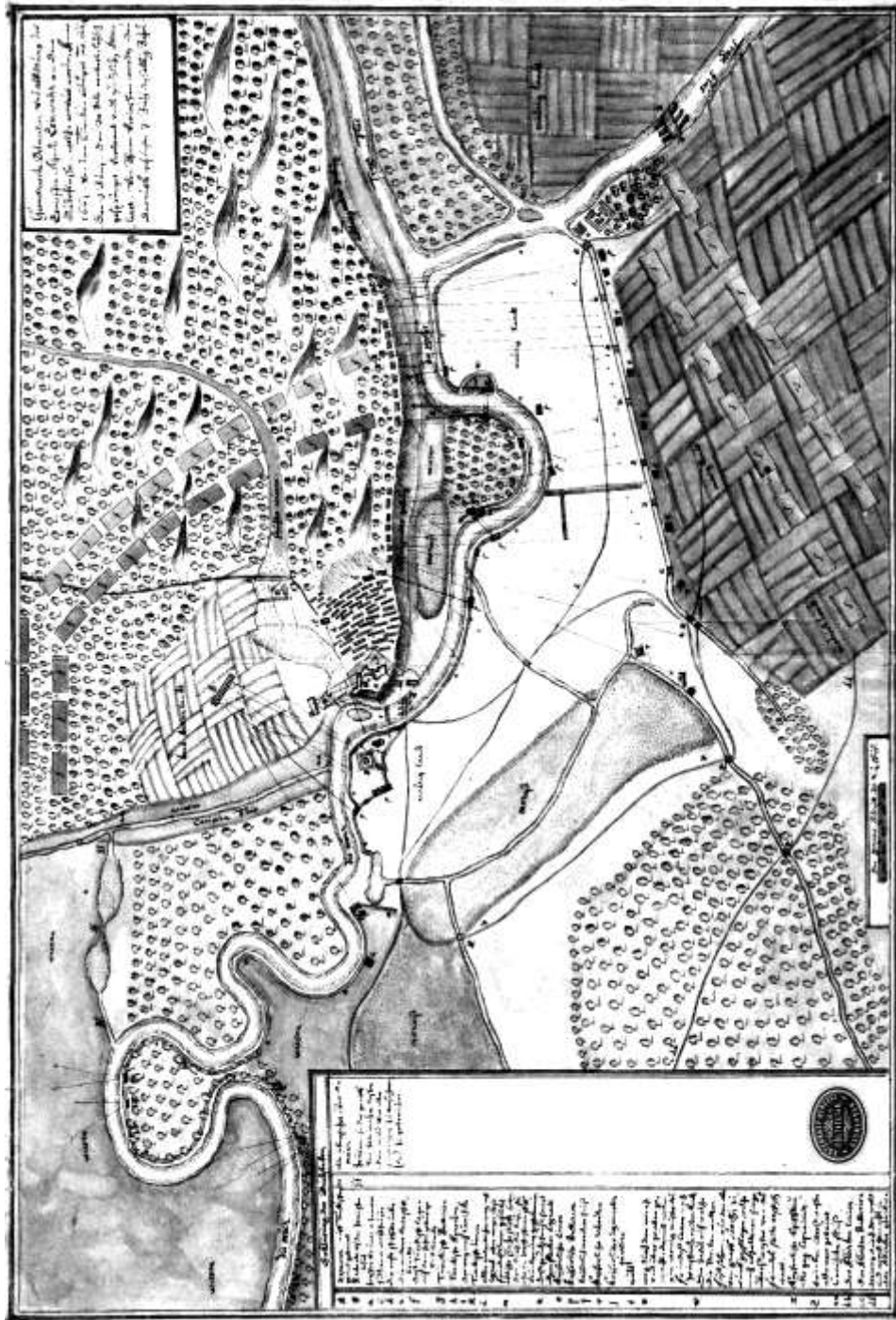
³⁶ A Kanizsa-patak visszaduzzasztásáról Vitnyédi is beszámolt 1662. ápr. 8-án kelt levelében. *Vitnyédi* 1871. 195. o.

³⁷ Egy bizonyos Damian von Niedeggen nevű hadmérnök (?) 1663 novemberében Montecuccolihoz írott levelében kifejtette, hogy miután a védművek a Mura felé teljesen nyitottak, így az onnan kellő erővel érkező támadás veszélyes lehet. Javasolta, hogy a vár alatt, a Mura szigetén védőállásokat kellene építeni a támadó hajók ellen. Ezzel szemben sem az ostrom során, sem azt megelőzően a törökök meg sem próbáltak a víz felőli akcióval. ÖStA KA AFA 1663/11/6. fol. 441v. Ezt a „hibát” áttételesen már Montecuccoli is kifogásolta, ám ő nem az erődítmény nyitott mivoltát hangsúlyozta, hanem azt, hogy a falak egyik oldalon sem érnek le a Muráig. Az Esterházy- és a Priorato-féle ostromrajz is jelzi azonban, hogy az erődítmény déli sarkától egy kettős sánc/palánk húzódott a vízig, miként az északi oldalon a Visszafolyópatak gátja (?) és a Mura között is. Niedeggen egyébként többekkel ellentétben azt állította, hogy Zrínyi-Újvár a környező erdők és mocsarak folytán erősebb, mint Érsekújvár, amit mindenképpen erős túlzásnak kell tekintenünk.

³⁸ A Holst- és az Esterházy-féle ábrázoláson világosan odaírták: „abhängentes gebärg”.

2. kép – Jacob von Holst

3. kép – Esterházy Pál

Zrínyi-Újvár születése

Jelentőségéhez és rövid fennállása idején betöltött szerepéhez képest meglehetősen kevés biztos információval rendelkezünk az erődítményről és keletkezésének körülményeiről. A fennmaradt iratok szerint Zrínyi 1661. június 14-én szállta meg katonáival a területet és kezdett hozzá az építkezéshez.³⁹ Az első hivatalos megnyilatkozások ez ügyben júliusban történtek. Ekkor Graf von Tattenbach, a Belső-ausztriai Haditanács elnöke és Walter Graf von Leslie, a vend végvidék főkapitánya⁴⁰ emlékeztetőt készített a Belső-Ausztriai Haditanács számára, mely szerint „Zrínyi Miklós gróf úr a Murán túl, az ellenség földjén állást foglalt és azt elkezdte megerősíteni, ami viszont alkalmatlan időben okozhat háborút [továbbá jelentették], hogy a törökök már erősen gyülekeznek, hogy őt [Zrínyit] arról a helyről elűzzék, [ezért] ő [Zrínyi] is segítséget kér.”⁴¹

E megjegyzésből kiderül, hogy a kortársak is tisztában voltak az új erődítmény építésével járó háborús veszéllyel. Sőt, a császár számára ez ügyben készített feljegyzésben már azt találjuk, hogy a kanizsai pasa kérdést intézett Leslie-hez, hogy mindez vajon a császár tudtával történik-e, vagyis az oszmánok tudni akarták, szándékos békebontásról van-e szó?⁴² Egyértelmű tehát, hogy császár hamarosan hivatalos formában (is) értesült Zrínyi vállalkozásáról. Mindenesetre sokatmondó, hogy a stájer rendek ezután arról tárgyaltak, hogyan védekezzenek a törökök készülődésével szemben, illetve Leslie és a végvidék más parancsokai utasítást kaptak, hogy csapataikkal álljanak készen Zrínyi támogatására.⁴³ De még beszédesebb Tattenbach és Leslie azon véleménye, hogy az uralkodó tegyen úgy, mintha mi se történt volna!⁴⁴ Lipót császár ezzel kapcsolatos, július elején hozott határozatában pedig az szerepel, hogy Zrínyi „jogtalanságot tett, hogy az ő

³⁹ „Osservazioni Sopra il Ragguaglio delle ultime Guerre di Transilvania e d’Ungheria del Abate di Noires.” ÖStA KA AFA 1661/13/1. fol. 648r. Montecuccoli megjegyzéseinek modern átírata. Ezt és minden további olasz nyelvű szövegrészlet fordítását Nagy Levente készítette, akinek segítségét ezúton is köszönöm.

⁴⁰ Pálffy 1997. 283. o.

⁴¹ „Herr Graff[en] von Tattenpach Khrüegs Praesident vnd Herr G[ene]ral Leslie Erind[ern], d[ab] Herr Graff Niclaß von Serin Jenseiths der Muehr auf des Feindts landt einen Posto occupiert vnd selben Zubevesstigen angefangen, welliches dann einen vnzeitigen Khrüeg vervsachen derffte, wie denn sich die Türggen schon starckh versambeln, ihme von disen posto abZutreiben, er auch vmb einen Succurs angehalten.” ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Bd. 68. Exp. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 91r.

⁴² ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Bd. 68. Exp. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 91r–v. Talán erre válaszul utasította az uralkodó Leslie-t, hogy küldje meg az Udvari Haditanácsnak a törökök által békeidőben épített erősségek listáját. Uo. 107r.

⁴³ „...würdet ihme H[err] G[ene]ral Leslie anbefolchen, mit seinem vnderhabenden Granizeren in beraihthschaft Zustehen, damit er bemelten H[err] Graffen von Serin in nothfahl in seiner Jnnsel Succurrieren khönne.” ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Bd. 68. Exp. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 91v. Lásd még: uo. fol. 107r. és fol. 101v–102r. Később Batthyány Kristóf dunántúli kerületi főkapitány is hasonló parancsot kapott. Uo. fol. 119r. Igen érdekes Leslie azon jelentése, amelyben javasolja, hogy az összevont csapatokkal támadják meg a törököt (azaz mérjenek megelőző csapást a Zrínyi-Újvár ellen gyülekező törökökre), vagy pedig „a magaslaton az ő [Zrínyi] új erődje mellett állítsanak fel egy hadtestet és védjék meg a munkálatokat.” Uo. fol. 114v. Leslie ezzel mintha előrevetítene Zrínyi ama követelését 1664-ből, hogy a Kanizsa alól visszavonuló sereg a vár előtt sáncolja el magát. Lásd a 123. jegyzetet.

⁴⁴ „Herr Graff von Tattenpach vnd G[ene]ral Leslie sein der meinung, ihre Khay[serliche] May[estät] gehor[sam]ist einzurathen, d[ab] sey g[ne]d[ig]ist geruehen wolten, den Graffen Bann dem occupiert vnd baldt maistentheils perficierten Posto auß eingeführten motiuis, alß ein beschene sach Con[n]juendo allerg[nä]-d[ig]ist hingehen Zulassen.” ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Bd. 68. Exp. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 93v.

legkegyelmesebb királyának tudta és akarata nélkül kezdett el egy efféle erődöt építeni, ezért mindenképp figyelmeztetni kell arra, hogy azzal önszántából hagyjon fel.”⁴⁵

Zrínyi azonban azzal védekezett, hogy gyorsan kellett cselekednie, mivel a helyet május folyamán a törökök is megszemlélték, és féltő volt, hogy ők szállják meg előbb a vár helyét, ellenőrzésük alá vonva az átkelőt.⁴⁶ Ezután Leslie is látogatást tett a helyszínen, amiről természetesen jelentést küldött az uralkodónak. Ebben tudatta, hogy Zrínyit nem lehet szándékától eltéríteni, majd leírta az erődítményt és környezetét, végül pedig elmondta, hogy Zrínyi ágyúkat, muníciót és 100 muskétást kért a vár védelmére.⁴⁷ Leslie azonban azon a véleményen volt, hogy az uralkodó augusztus 9-én kelt parancsával oda-rendelt 1000 fő sem elegendő a vár védelmére, tehát azt vagy le kell rombolni, vagy több katona kell.⁴⁸

Eddigi ismereteink szerint Zrínyi-Újvárat Guislain Segers d’Ideghem von Wassenhoven németalföldi hadmérnök tervezte és építette.⁴⁹ Wassenhoven személye döntő fontosságú Zrínyi-Újvár keletkezésének történetében és annak megítélésében. Wassenhoven ugyanis – bár igen szoros kapcsolatban állt Zrínyivel⁵⁰ –, Belső-Ausztria főhadmérnöke, s mint ilyen, a császár szolgálja volt.⁵¹ Nyilvánvaló tehát, hogyha részt vett (volna) Zrínyi-Újvár építésében, azt csak uralkodói engedéllyel, de legalábbis a bécsi, illetve a belső-ausztriai haditanács tudtával és beleegyezésével tehetette.⁵² Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint Zrínyi 1661. július 5-én, Légradon kelt, az Udvari Haditanácsnak Zrínyi-Újvár

⁴⁵ ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Bd. 68. Exp. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 94v.

⁴⁶ „Bizony nem tagadom, hogy őfelségét erről a dologról értesítenem kellett volna, mielőtt hozzáfogtam, de a basa terve elébevágott ennek. Azt terveztem, hogy alkalmasabb időben küldök tájékoztatást őfelségének. Különben is tudom, hogy minden jó alattvaló köteles maga elintézni az ilyen kellemetlen, de a hazának hasznos ügyeket, és nem háritani azokat urára. Engem is a bizalom és a hűség vezetett cselekedetemben.” Zrínyi Miklós összes művei, 2003. 726. o.

⁴⁷ „Herr G[ene]ral Leslie ... berichtet, d[ab] er selbsten bey H[err] Graffen Bann gewesen vnd sein Neues Gebey besichtigt, schliest auch bey, waß er an Jhr May[estät] desthalben abgehen lassen.” Kevéssel odébb: „Herr G[ene]ral Leslie berichtet Jhro Khay[serlicher] May[estät] d[ab] Herr Graff Bann von seinem vorhaben wegen fortificierung des Neuen forte nit mehr diuertiern, beschreibet auch den orth vnd Situm, vnd d[ab] er Herr vmb etwaß Geschütz, Munition vnd 100 Mußquetier Zur besazung bitte.” ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Bd. 68. Exp. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 105v–106r. L. még: ÖStA KA HKR Prot. Bd. 323. Exp. 1661. August No. 180. fol. 395v. aug. 18.

⁴⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 324. Reg. 1661. August No. 46., 47., 52. fol. 194v–197r. aug. 9–10., ill. uo. Prot. Bd. 323. Exp. 1661. August No. 180. fol. 395v. aug. 18. Az iktatókönyvi bejegyzés egészen pontosan a „Zu beschüzung deß Zrinischen newen gebaues” fordulatot használja, ami jelentheti az magának az építkezésnek a védelmét is, amire 1000 fő esetleg valóban kevésnek bizonyulhatott.

⁴⁹ Hogy ennek az állításnak mi a forrása, azt nem sikerült kiderítenem, de az itt elmondottak tükrében mindenesetre felülvizsgálatra szorul.

⁵⁰ Zrínyi már 1657-ben kérte a stájer rendeket, hogy „a holland hadmérnököt, akit egyébiránt a tartomány szükségére fogadtak fel, mielőbb rendeljék” a csáktornyai vár erődítési munkálataihoz. Zrínyi Miklós levele a stájer rendekhez, 1657. március. Zrínyi Miklós válogatott levelei, 1997. 96. o. Nyilván az sem véletlen, hogy 1664 februárjában Zrínyi Wassenhont küldte Regensburgba személyes követeként.

⁵¹ Az uralkodó parancsára már 1654-ben 50 forint havi zsoldot kapott. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 307. 1653–1654. Exp. fol. 429r. 1654. márc. 28. Vitnyédi is ezen a címen említi neki írott levelében: „Illustri et generoso Gislemio ad Idesheim domino in Vasenhoffen, sacrae caesariae regiaeque majestatis J[nnen] O[esterreich] et confiniorum eidem annexorum supremo ingeniaro etc. ...”. *Vitnyédi* 1871. 222. o. Hivatalára lásd elsősorban a Belső-ausztriai és a bécsi Udvari Haditanács iktatókönyveit.

⁵² Wassenhont egy 1656-ban kelt császári parancs „unnßer Khriegs Ingenieur von Wasenhofen”-ként említi, akkor Károlyváros erődítésével kapcsolatban. ÖStA KA AFA 1656/5/3.

építésével kapcsolatban írott levele, amelyből egyértelművé válik a helyzet: „Ha a mérnök urat tovább nem bocsátják rendelkezésemre, visszaküldöm Excellenciátoknak...”⁵³ Wassenhoven ebbéli tevékenységére utal Montecuccoli egy későbbi megjegyzése is, amelyben épp hozzá nem értéssel vádolja Wassenhont: „Zrínyi erődítménye értékét tekintve egy tábori redoute-tal volt egyenlő, Wassenheim mérnök hanyagsága miatt...”⁵⁴ Ehhez képest sem a bécsi, sem Belső-ausztriai Haditanács iktatókönyveiben nincs nyoma annak, hogy valóban tőle származnának a tervek és jelen lett volna az építkezésnél,⁵⁵ sőt, Zrínyi emberének, a mindig jól értesült Vitnyédi Istvánnak a levelezésében sem találkozunk nevével a várral kapcsolatban.⁵⁶ Ez ugyan nem cáfolja a két idézett bizonyítékot, de jelzi, hogy Wassenhoven szerepének tisztázásához még további kutatások szükségesek. Wassenhoven helyettese, Michael Possäner viszont egy ideig biztosan ott tartózkodott, mivel 1661 szeptemberében jelentést tett az elvégzett munkáról.⁵⁷ Tudunk továbbá arról is, hogy a Belső-ausztriai Haditanács egy pallérmestert küldött Zrínyi segítségére, Possäner mellé.⁵⁸

Összességében minden arra utal, hogy Zrínyi akciója a legfelsőbb bécsi körök hallgatólagos jóváhagyásával történt, noha ennek konkrét, írásos bizonyítékáról egyelőre nem tudunk. Mindenesetre érdekes, hogy a császár miközben leiratában jogsértéssel vádolja Zrínyit, egyidejűleg Zrínyi támogatására szólítja fel a stájer rendeket és a vend végek főkapitányát.

Ehelyütt – az ábrázolásbeli hiányok ellenére is – tisztázni kell, hogy tulajdonképpen miféle erődítményről van szó. Helyzetéből és a Zrínyi által neki szánt szerepből következően Zrínyi-Újvár nem más, mint egy hídfőerőd,⁵⁹ amelyet mint erődítményt, korántsem

⁵³ Zrínyi Miklós válogatott levelei, 1997. 119. o.

⁵⁴ „Il forte Zrin non valea un Ridotto di campagna per l'ignoranza dell'Ingegnere Wasneheim, e perché il Conte lo fece solo per assieurar le prede.” ÖStA KA Nachlaß B/492:167. s. fol. [átirat p. 10.] „Mie Note sopra l'Jstoria di Transilvania e di Ungheria del Co[nte] Gualdo Priorati. E riffsioni sopra alcuni passaggi dell'Jstoria Transilvanica di Betlenio.” Montecuccoli megjegyzései Priorato művéhez 1666-ból. Ugyanitt, midőn Priorato Belső-Ausztria első, azaz főhadmérnökének nevezte Wassenhont, Montecuccoli megjegyzete: „Costuri non ha pratica alcuna della guerra e solo qualche speculatione contratto dai Libri, e pre aver imbevuto di qpinioni erronee il Zrin, li ministri di Gratz ed altri inesperti come cagione principale dei mali avriano meritato il caestro.” Uo. p. 19.

⁵⁵ Az építkezés megkezdése, tehát jún. 14. előtt Wassenhoven utoljára májusban szerepel a belső-ausztriai haditanács iktatókönyvében. Ekkor a vend végvidéken levő Kopréiniz, Ivanics és Szentgyörgy várainak építkezéséhez rendelik a munkálatok felügyeletére. Érdekes azonban, hogy az utasítás szerint csak akkor kell elindulnia, ha egészsége ezt megengedi. Ha összeesküvés-elméleteket akarnék gyártani, máris kézenfekvőnek tűnik, hogy Wassenhoven azért jelentett beteget, hogy Zrínyivel tarthasson. Ugyanakkor a Leslie-nek küldött parancsban már nem említik Wassenhoven esetleges akadályoztatását. ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Bd. 68. Exp. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 67.

⁵⁶ Vitnyédi 1871. 157. skk. o.

⁵⁷ ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Bd. 68. Exp. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 126v. Lásd még: uo. 121r. Possäner az iktatókönyvek szerint elsősorban Radkersburg és Fürstenfeld építkezéseit irányította, s a mondott júniusi időszakban is onnan jelentett. Uo. fol. 86v., 87v. Possäner jelenlétét Zrínyi-Újvárban igazolja Vitnyédi Sopronban, 1661. aug. 8-án kelt levele. Vitnyédi 1871. 168–169. o.

⁵⁸ ÖStA KA ZSt IÖHKR Prot. Wind. Exp. Bd. 68. 1661–1663 Ind. et Prot. 1661 fol. 121r.

⁵⁹ Jóllehet Zrínyi inkább felnagyította, ellenfelei pedig inkább kicsinyítették szerepét. Zrínyi egyszerűen várnak nevezte. Montecuccoli szerint: „Questo Forte fu gia eretto, non gia al fine di formame una fortezza (che ne il sito, ne l'opera, ne lo spazio lo permetteua) ma solo per coprire, come con un *ridotto di Campagna* [kimelelés tőlem – D. Gy.], la testa d'un ponte, che daua il passaggio su la Mura uerso Canissa, eper assicurar consequentem le spalle alle truppe, ch'in tempo di pace usciano in partita a far delle scorrerie, si ch'egli era

lehet egyenértékűnek tekinteni bármely rendszeresen kiépített, akárcsak másodrendű várral sem. Ha pedig a rajzok alapján a típusát kell meghatározni, akkor úgynevezett koronaműnek mondanám. A koronaművet (*Kronwerk*) a németalföldi várépítészetben alkalmazták, elsősorban a várakba telepített, nagyméretű elővédműként. Eredetileg két szélső félbástyából és egy középső bástyából állt.⁶⁰ Zrínyi-Újvár azonban – legalábbis a rajzok alapján – nem felel meg a szabályos formának. Úgy tűnik, hogy két oldalán két kicsiny, de (majdnem) teljes bástya állt, míg a kettő közt egy ollómű⁶¹ helyezkedett el. A legfurcsább azonban a dél-délkelet felé néző kurtina tört vonala, mely előtt az árokban egy pajzsgát (ravelin) kapott helyet. Kérdés mostmár, hogy a rajzok tévednek-e, aránytalanok, avagy pontatlanok, vagy netán a számunkra ismeretlen földrajzi körülmények miatt alakult így, esetleg rossz tervezésről lehet szó, már ha elfogadjuk Montecuccoli imént idézett, nem teljesen elfogulatlan véleményét. Az utóbbi esetben azonban felmerül, hogy Zrínyinek lehetett-e befolyása a tervezésre, mivel maga is rendelkezett efféle ismeretekkel, hiszen könyvtárában számos erődítéstani mű található.⁶² A problémákért a szűken vett terepviszonyokat sem nagyon lehet okolni, hiszen a vár egy alacsony, lapos dombtetőn helyezkedett el, amely a falak vonalvezetését nagy valószínűséggel aligha befolyásolta.⁶³

luogo da niente, ...” Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 6r. Véleménye később sem változott, Priorato művéhez fűzött megjegyzéseinél is a fenti kifejezés szerepel. KA Nachlaß B/492: 167. s. fol. [átírat p. 10.]. Lásd még: „Das Schloß Serinwar war in Gestalt einer Redoute gebauet den Eingang einer Bruecke ueber den Muer-strom zu bedecken.” *Montecuccoli* 1736. 267. o. Egyébként hasonlóak épültek pl. Komáromnál a Vág és a Duna túlsópartján, vagy a Hódoltságban ilyen szerepet töltött be Dárda Eszéknel, Párkány (Dzsigerdelen) Esztergomnál, igaz, ezek mind „saját” területen álltak.

⁶⁰ Glossarium Artis 1979. 83. o.

⁶¹ Az ollómű (tenaille) a XVII. század találmánya, amelyben bonyolult szerkezetű bástyák helyett csupán hegyekkel kifelé néző, „V” alakú, védműveket találunk, természetesen a bástyákkal azonos feladatkörben. Másképp nézve a két védmű közti „V” az olló nyitott szárainak felel meg, innen az elnevezés. Glossarium Artis 1979. 89. o.

⁶² Természetesen a könyvek megléte önmagukban semmit sem jelent, és épp az erődítéstudomány az a terület, ahol a gyakorlati tapasztalat igencsak számít. Zrínyi pedig sosem épített várat, alapvetően mezei hadaknak parancsolt. A művekre lásd: A Bibliotheca Zriniana története és állománya. (Szerk. *Klaniczay Tibor*. Írta és összeáll. *Hausner Gábor, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván et alii.*) Budapest, 1991. (Zrínyi-Könyvtár IV.) 227–247. o. Konkrétan a következő művek voltak meg a könyvtárban: *Capobianco, Alessandro*: Corona e palma militare di artiglieria et fortificationi Venezia, 1647. (uo. 246. o.); *Cataneo, Girolamo*: Dell’arte militari libri V, ne quali si tratta il modo di fortificare... Brescia, 1608. (uo. 229. o.); *Cellarius, Andreas*: Architectura militaris oder gründtliche Underweisung ... gebräuchlichen Fortification oder Vestungsbau. Amstelodami, 1656. (uo. 228. o.); *Dögen, Matthias*: Architectura militaris moderna. Amste-Iodami, 1647. (uo. 229. o.); *Errard de Bar-le-Duc, Jean*: Fortificatio das ist künstliche und wolgegründete Demonstration... Franckfurt, 1604. (uo. 245. o.); *Freytag, Adam*: L’architecture militaire ou la fortification nouvelle. (uo. 358. o.); *Marchi, Francesco de*: Della architettura militare ... libri tre. Brescia, 1599. (uo. 227. o.); *Melder, Gerard*: Korte en klare instructie van regulare en irregulare fortificatie... Utrecht, 1658. (uo. 231. o.); *Nottmagel, Christoph*: Manuale fortificatorium oder kurtzes Handbüchlein von der Vestungs-Bawkunst. Wittenberg, 1659. (uo. 231. o.); *Sardi, Pietro*: Discorso sopra la necessita et utilita dell’architettura militare. Venetia, 1642. (uo. 236. o.); *Speckle, Daniel*: Architectura von Vestungen... Straßburg, 1608. és Straßburg, 1589. (uo. 229. és 414. o.); *Tensini, Francesco Ch.*: La fortificatione, guardia, difesa et espugnatione delle fortezze. Venetia, 1630. (uo. 228. o.); *Valle, Battista della*: Libro pertinente a capitani per retenerne et fortificare una citta con bastioni Vinegia, 1558. (uo. 240. o.). Vö. *Hausner* 2005. Értékelésükre: *Jähns, Max*: Geschichte des Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland. Erste Abteilung. Altertum, Mittelalter, XV. und XVI. Jahrhundert, München–Leipzig, 1889. 774–865., Zweite Abteilung. XVII. und XVIII. Jahrhundert bis zum Auftreten Friedrichs des Großen 1740. Leipzig, 1890. 1090–1138., 1335–1403., *Pollak, Martha D.*: Military architecture, cartography & the representation of the early modern European city: a checklist of treatises on fortification in the Newberry Library. Newberry, 1991.

⁶³ Mindenesetre érdekes, hogy a mai terepmodellen a vár nem helyezhető el anélkül, hogy valamely része ne lógna ki a lejtők fölé. A vár méreteit az Estreházy-féle ábrázolás alapján számoltam ki, eszerint szélessége a két bástya csúcsa közt kb. 200 m, míg a partfal pereme és az ollómű csúcsa közt kb. 100 m lehetett a távolság.

4. kép – Gualdo Priorato

5. kép

Az építkezés tényleges folyamatáról szinte semmit sem tudunk. Maga Zrínyi, továbbá Vitnyédi, de az eddig megismert német nyelvű források is csak általánosságban beszélnek a munkálatokról, részleteket sehol nem közölnek. Nyilvánvaló, hogy az erősség végleges formáját 1661-ben még nem nyerte el, hiszen az építkezés folyamatosan zajlott 1662–1663 folyamán is. Így tehát az 1661-ben a helyszínre látogató Leslie, majd a rajzot készítő Possäner, az 1662-ben odaküldött Holst, vagy az 1664-ben ott harcoló d'Avancourt francia hadmérnök más-más állapotban, készültségben látta Zrínyi-Újvárat, nem beszélve magáról Montecuccoliról, aki feltehetően ugyancsak 1664-ben vehette először szemügyre azt. Végül ne feledkezzünk meg Prioratóról, aki minden bizonnyal sosem járt ott, de egy viszonylag részletes leírást ad, Montecuccoli közlése alapján.⁶⁴

Sajnos, az első három szemtanu eredeti beszámolója nem maradt fenn. Holst és d'Avancourt véleményét Montecuccoli tette közzé 1670-ben: „Az efféle erődítményeket, amelyet egy folyó választ el a saját haderőtől, a szabályok szerint ilyen esetekben nem szokás ennyire keményen védelmezni, hanem le kell rombolni és el kell hagyni, hogy ne veszítsék el egyszerre az erődöt és annak őrségét is, ahogy báró d'Avancourt, egy, még az Európán kívüli országokban is nagy hadi tapasztalatokra szert tevő francia nemes ismételtén javasolta nekünk, midőn ajánlkozott, hogy csekély erővel visszaszerzi a helyet, amint a török főerők távoznak, és nyolc nap alatt egy jobb erődöt épít. Ezt két évvel korábban a Haditanács is megállapította, midőn az erődöt az építkezés kezdetén Holst ezredes főhadmérnökkel megvizsgáltatta, aki annak tulajdonságairól jelentést készített. Akkoriban elhatározták, hogy háború esetén semmiképp sem számítanak az erődítményre, mintha az a sereg felállításánál és a hadi rendelkezéseknél semmit sem jelentene.”⁶⁵

Montecuccoli a *Relazione*-ban hasonló lekicsinyléssel beszélt a várról: „Ez tehát egy semmi kis hely volt: nem volt árka, se contrascarpája, se formája, se szárnyai, sem föld belülről. Teljesen nyitott volt a víz felől: teljesen ki volt téve tehát annak, hogy már a támadás első órájában elesik, mint az utolsóban. De a portyázásokhoz is kényelmetlen volt a meredek részek és a szemben levő domb miatt. Ráadásul szűk is, úgy hogy csak kevés ember fér el benne anélkül, hogy nagy kavardás lenne, és hogy ne akadályozzák egymást. Kevéssé éri meg tehát védelmezni.”⁶⁶

⁶⁴ Montecuccoli javításai és kiegészítései Priorato munkájához: ÖStA KA Nachlaß B/492: 167. Kiadva: *Ausgewählte Schriften* 1900. III. 368–381. o. Vö. *Bene Sándor: A Zrínyi testvérek az Ismeretlenek Akadémiáján.* (Velencei karnevál). *Irodalomtörténeti Közlemények*, XCVII. (1993) 5–6. sz. 661. o.; *Uő: „Ő Császári Felségének kedve telik benne...”* (Egy birodalmi história és társszerzői). *Filológiai Közöny*, XXXIX. (1993) 1. sz. 49–56. o.; *Domokos–Hausner* 2008. 241–242. o.

⁶⁵ „Sogliono i fortini così fatti, cui alcun fiume dalla comunicazione delle proprie forze divide, in somiglianti congiunture per comune regola, senza ostinarvisi alla difesa, spianarsi e abbandonarsi per non perdere mal a proposito insieme col forte la gente, si come il Barone d'Avangour, gentiluomo francese di lunga esperienza militare sin oltre ne' paesi stranieri fuori di Europa acquistata, avea più volte consigliato di fare, obbligandosi di ripigliarlo con poca pena tosto ch'il Turco se ne fosse coll'esercito discostato, ovvero di costruirne in otto giorni di tempo un altro migliore. Il che fu pure ancora stabilito due anni prima dal Consiglio supremo aulico fi guerra, quando su'l principio della fabbrica di esso, fattosi riconoscere dal colonello e supremo Ingegnere Holst, e ch'egli ne ebbe riferite le qualità, fu concluso ch'entrandosi in guerra, niuna fattasi riflessione al forte, quasi egli non fosse, o si mantenesse o si abbandonasse, come più in acconcio fosse tornato alla positura dell'Arme ed alle disposizioni della guerra.” *Luraghi* 1988. II. 431. o. Lásd még: *Ausgewählte Schriften* 1899. II. 418. o.

⁶⁶ „...ch'egli era luogo da niente, senz'auer fosso, ne contrascarpa, ne forma, ne fianchi, ne terra per di dentro, aperto dalla parte dell'acqua, e pero tanto esposto ad esser' espugnato la prima ora dell'attacco, che l'ultima; dominato, e perciò malagevole per le sortite a cagion dell'erto, e del colle opposto; angusto doue molta gente

Priorato számos, másutt nem található részletet ismertet, jóllehet, minden bizonnyal sosem látta az erődöt: „...ez egy nagyon gyenge hely volt, amely a hegy emelkedője felett helyezkedett el, a folyó felé. Összesen két kicsiny földbástyája és két nagyon szűk ollója volt, azok is földből, amelyeket vastag, összeláncolt gerendák tartottak. Továbbá az árok tövében teljesen körbe volt véve paliszáddal, amelyben [ti. az árokban] a kurtina előtt egy ravelin volt. A folyó felől nem zárta le más, csak egy paliszád és kicsit lejjebb egy másik, amely a hidat védte. Ez utóbbi bárkákból állt, a végében egy redoute-tal, amelyben körülbelül 50 gyalogos fért el. A vár kerülete nem volt több mint 300 lépés,⁶⁷ de bent sem volt több a védekezésre, mint körülbelül 300 ember. Az összes hadmérnök, aki látta és az összes katonai vezető, aki megfigyelte, a közvéleménnyel ellentétben azon a véleményen volt, hogy a vár nem felel meg arra, hogy egy formális ostromnak ellenálljon, de még egy nagyobb ellenséges rohamnak sem tudna ellenállni, ha elvinnék mellőle a sereget, amely megtarthatná.”⁶⁸

Zrínyi-Újvár védelme

Zrínyi-Újvár védelmének eseményeiről, ellentétben a Kanizsa ostromáról és a szentgotthárdi csatáról rendelkezésünkre álló bőséges anyaggal, nem sokat árulnak el a források, kivéve talán az utolsó napokat. Épp ezért feltűnő, hogy a viszonylag kevesebb iratanyag jó része is az említett utánpótlási gondokkal, illetve a katonaság állapotával foglalkozik.⁶⁹ Az élelmiszerhiány egyértelműen a szállítási problémákból adódott, mivel a készleteket Montecuccoli szerint, az eredeti tervnek megfelelően, már korábban a Duna menti raktárakban helyezték el, ezért vagy onnan, vagy Grazból kellett a szállítást megoldani, a hajók helyett szekerekkel.⁷⁰ A nehézségek már Kanizsa ostromakor is jelentkeztek, a végén a katonák már napokig nem láttak kenyeret.⁷¹ Hasonló hiányok mu-

non capiuu senza confondersi, et impedirsi l'un l'altro, ne poca ualeua a diffenderlo:...” Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 6r.

⁶⁷ Ez erősen ellentmond az Esterházy-féle térképről vett adatoknak (lásd a 63. jegyzetet), hiszen a 300 lépés csupán 220–230 m-nek felel meg.

⁶⁸ „...ch'era luogo debilissimo, situato sopra il pendente del monte verso il fiume, composto di due piccioli ballouardi di terra, e di due angustissime tenaglie pur di terra, sostenute da grossi traui concatenati insieme, e tutto all'intorno del piede del foss cinto da vna palissata con vn Riuellino auanti alla cortina. Verso la Riuiera non era da altro chiuso, che da vna palissata, & vn'altra piu al basso per difesa del ponte, qual'era di barche, e a capo d'esso vn ridotto capace di 50 fanti in circa. Il circuito d'esso Forte era di 300 passa, ne dentro vi capiuu per sua difesa, che 300 huomini in circa. A giuditio di quanti Ingegneri lo viddero, e di quanti Capi di guerra l'osservarono non bastante (come la publica fama correua) di resistere ad vn'esercito formale, ma ne meno ad vna grossa partita de nemici, toltone un'esercito, che lo sostenesse.” *Priorato* 1670. II. 407. o.

⁶⁹ Perjés Géza alapvetően az utánpótlási problémákra vezette vissza az egész hadjárat valamennyi kudarcát. *Perjés* 1999. 155–156. o. A szállítás és ellátás korabeli problémáira mindmáig a legjobb munka magyar nyelven: *Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, és hadseregélemezés a XVII. század második felében (1650–1715)*. Budapest, 1963.

⁷⁰ „Oltre che la Campagna era gia sconcertata, perche buona parte della stagione era trascorsa, e la sede della guerra s'era tratta in parti difficili, e disauantaggiose, doue ne li magazini erano preparati (s'erano instrutti lungo il Danubio) ne le condotte possibili, ne la congiubzione delle genti dell'Imperio, se non tardi, e con incommodita riuscibile.” Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 4v–5r. Ezt akár az amúgy mindig engedelmes Montecuccoli által megfogalmazott bírálatnak is tekinthetjük.

⁷¹ ÖStA KA AFA 1664/6/4. fol. 895v.

takoztak a muníció tekintetében is.⁷² A vártnál hamarabb beérkező török felmentősereg jelenléte tovább nehezítette a helyzetet.⁷³

A másik nagy gondot a megfogyatkozott létszám jelentette. Május végén a keresztény had erejét húszezer főre becsülték,⁷⁴ amelynek harcértéke azonban a Kanizsa alatt elszenvedett kudarc, a visszavonulás és a nélkülözés miatt erősen megesappant. Montecucoli megfogalmazása szerint „...a téli pécsi lovaglás ezer szenvedésével, Kanizsa sikertelen ostroma, mely felemésztette a régi katonaság legjobbjainak többségét, továbbá az állandó támadások és betegségek félelemmel és rettegéssel töltötték el a sereget; a folyamatos és szüntelen harc, amely lélegzetvételnyi időt sem hagyott a katonáknak, teljesen lerongyolta a ruházatukat és legyengítette testüket és lelküket. Mindez minimálisra csökkentette a régi katonák számát, az újakkal viszont alig lehet érdemlegeset kezdeni, mert [harci] helyzetben inkább megzavarodnak, mint a régiek, mivel nincs tapasztalatuk; még arra sincsenek kiképezve, hogyan kell vinni a fegyvert, nemhogy használni.”⁷⁵ A június 1-jei császári parancs⁷⁶ által odarendelt csapatokkal a létszám a hónap végére 36 000 főre nőtt,⁷⁷ de még hiányoztak a birodalmi segélyhadak és a franciák. A haderő növekedése azonban fokozta az utánpótlási gondokat, az ellenség útegeinek kitett tábor

⁷² „In dem Prouiantwesen will sich auch schon ein großer Mangel versPüren laßen, vnnd in fall man von dem Prouiant Ambt nicht beßer darZue thuert, damit die Soldaten nit Hunger leiden dörfen, möcht ein groß Vnglückh darauß entstehen. Eben ein solcher Mangel erscheint auch in der munition, Jndeme baldt khein Pulffer, baldt khein bley, baldt khein lundten verhanden, Zugeschwigen der groß- vnnd khleinen Granaten, Stuckh Kugel vnnd dergleichen vnnd dieweilen man Tag vnnd nacht mit dem Feündt in continuirlicher action begriffen ist, also daß bey denen Musquetireren alle Tag ordentlich 10 Centner bley auffgehen, deßen dahingegen nur auff drey Tag noch verhanden, hab Jch Zwar an Eur Kay[serlicher] M[a]jestät] Zu Grätz anwesende J[nnen] Ö[sterreichische] gehaimbe Stöllen per posta geschriben vnnd von denen selben einen guten Vorath an bley eyllendts anhero lifferen Zulassen begehrt, wan es aber fehlen solte (wie Sie ohne d[ie]s] in meinem bey sein Zu Grätz sich beschwert, daß Sie von dergleichen requisiten ganz entblöst wehren) ist leichtlich Zu erachten, waß für ein vnwiderbringlicher Schaden darauß entstehen wurde.” ÖStA KA AFA 1664/6/36. fol. 951v–952r. Lásd még: uo. 1664/6/8., uo. 1664/6/9., uo. 1664/6/zu 40. fol. 967r., Relazione... uo. 1664/13/29. fol. 5v–6r.

⁷³ Felmerült bennem az a gondolat, hogy a téli hadjárat és az eszéki híd felégetése, bár kétségkívül merész vállalkozás volt, és megnehezítette egy időre Kanizsa ellátását, de ugyanakkor egyrészt felbosszantotta a Portát, másrészt esetleg előre jelezte, hol várható a következő támadás. Tudjuk persze, hogy Kanizsa ostromáról csak a regensburgi birodalmi gyűlés alatt döntöttek, de ne becsüljük le annyira az oszmán hadvezetést, hogy ne figyeltek volna fel a történetekre. Ennek írásos bizonyítékát, ha van, természetesen a török forrásokban kell keresni, de a viszonylag gyors reakció, a török felmentő sereg májusi megjelenése a hadszíntéren legalábbis megengedik az ezen feltételezéseket.

⁷⁴ ÖStA KA AFA 1664/6/2a. fol. 872r. Gállér császári megbízott szerint 12 000 gyalogosból, 2500 lovasból és mintegy 5000 főnyi magyar csapatból állt a sereg. Megjegyezte azt is, hogy az ágyúk is károsodtak a sok lövéstől. Uo. 1664/6/3b. fol. 879r.

⁷⁵ „...le caualcata d’inuerno alle cinque Chiese fattasi con mille patimenti, l’assedio infruttuoso di Canisia, che consumo la piu braua, e maggior parte della soldatesca uecchia, e per le continue battiture, e malattie la rese piena di consternazione, e di timore; la concatenazione, d’una serie continua di operayioni, che tolse ogni respiro al soldato, egli logoro d’indosso i uestiti, aueano intieram[en]te abbattuto l’animo, e le forze, e riddotto a pochissimo numero la militia uecchia, e della nuoua poco capitale potea farsi, seruendo ella in una occasione piu di confusione, che d’altro, per non essere esperta, ne instrutta a saper portare, non che a maneggiar l’Arme.” Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 4.

⁷⁶ ÖStA KA AFA 1664/6/1. és zu 1.

⁷⁷ ÖStA KA AFA 1664/6/36 ½. fol. 955r. Ez a hírforrás nem túl megbízható, mivel egy bizonyos Rohsegger doktortól származik, akit a krajnai rendek küldek megfigyelőnek a táborba. Zrínyi jún. 27-i levelében 40 000 főre taksálta a csapatok létszámát, s a törökökkel egyenlőnek mondta. Zrínyi Miklós válogatott levelei, 1997. 160. o.

kényelmetlenségei pedig tovább rontották az amúgy sem túl jó morált.⁷⁸ Így azután azt kell mondanunk, hogy a folyamatosan erősödő, 40–60 000 főre becsült, ekkor még minden szempontból ütőképesebb oszmán sereggel⁷⁹ szemben bármilyen vállalkozás meglehetősen kockázatos lett volna. Arra nem is gondolhattak, hogy frontális támadást intézzenek a Murán keresztül a magassági fölényben levő ostromlók ellen.⁸⁰ Ugyanakkor igazat kell adni Zrínyinek is, aki szerint viszont az idő múlásával minden akció megindítása csak nehezebb lesz.⁸¹

Zrínyi-Újvár védelme nem egy önmagában álló esemény volt, hanem része egy hadjáratnak, mégpedig, miként arról már szoltam, egy stratégiaileg elhibázott hadjáratnak. A közvetlen előzményt azonban Kanizsa ostromának feladása jelentette, amely döntés május 25-én született meg a sereg vezetőinek tanácskozásán.⁸² E határozat annak fényében válik érdekessé, ha tudjuk, hogy két nappal korábban még úgy látták: a felmentő sereg közeldetének híre ellenére folytatni kell Kanizsa vívását.⁸³ Jelzésértékű azonban, hogy már akkor felmerült, miszerint Kotaribánál, amely „biztonságosabb mint Zrínyi-Újvár”, sáncokat kezdjenek építeni.

A visszavonulásról a jelen levő Johann Christian Gállér császári megbízott terjedelmes jelentést küldött a Belső-ausztriai Haditanácsnak.⁸⁴ Ebből tudjuk, hogy május 29-én kiűritették és felgyújtották Babócsát, 30-án pedig Berzencét. Ugyanezen a napon indították el Zrínyi-Újvár felé a poggyászt, 31-én pedig a tüzérséget. Június 1-jén reggel 8 óra körül haditanácsot tartottak, és ekkor felvetődött, hogy a várható török támadás irányában levő árkokat (nyilván a circumvallatiót) minden erővel megszállva kíséreljék meg az ellenállást. Hohenlohe azonban, arra hivatkozva, hogy rosszul érzi magát (!), nem vett részt ezen a megbeszélésen, ám a néhány óra múlva megtartott újabb tanácskozás alkalmával, éles vita után ugyan, de már teljes egységben határoztak ugyanarról. Ám amikor a sereg elfoglalta kijelölt helyét, a hadvezetés felmérte, hogy az erők a kitűzött feladathoz már nem elegendőek, mivel közben az ostromárkokban is megfelelő létszámú katonaságot kellett hagyni. A haditanács idején a védők is kitörték, és súlyos károkat okoztak az ostromművekben. Ezért ekkor már a teljes visszavonulásról döntöttek: a maradék poggyászt, tüzérséget és muníciót azonnal előreküldték, a seregnek pedig másnap, azaz június 2-án kellett útra kelnie Zrínyi-Újvár és Légrád felé.⁸⁵

⁷⁸ ÖStA KA AFA 1664/6/14. jún. 17., Relazione... uo. 1664/13/29. fol. 4r–6r.

⁷⁹ „...il Turco era fresco, altiero, e uittorioso, per auer ripreso senza contrasto Bresentz e Babotscha; soccorso Canisia; e trouarsi molto numeroso.” Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 4v. Ami a török sereg létszámát illeti, egy május 27-én kelt jelentésben még csupán 15–20 000 főre tették (uo. 1664/6/2a fol. 870r.), a kiküldött felderítők már 40 000-nél is többre becsülték (uo. 1664/6/3b. fol. 879r., 1664/6/4. fol. 892v.), de az átszököttek 80 000-nél is több katonáról beszéltek (uo. 1664/6/15. fol. 919r. jún. 17.).

⁸⁰ Már a Murán történő átkelést is veszélyessé tették a partfal tetején álló török lövegek, amelyek folyamatosan lötték a hidat, s ezután még meg kellett volna mászni a meredélyt is. A támadási tervről lásd alább.

⁸¹ Zrínyi Miklós válogatott levelei, 1997. 160. o.

⁸² ÖStA KA AFA 1664/6/2a. fol. 870v. Graz, máj. 27. A sereg vezetői: Strozzi, Hohenlohe, Spickh tábornokok, Gállér császári megbízott, Zrínyi Miklós, Batthyány Kristóf, Esterházy Pál, a győri püspök (!), valamint Monfort, Holst, d'Avancourt és Wassenhoven hadmérnökök. Uo. 1664/5/105a. fol. 711r.

⁸³ Uo. fol. 870r. Mindenképp figyelemre méltó, hogy a Belső-ausztriai Haditanács is értetlenül állt a döntés előtt és megkérdőjelezte azt. Uo. fol. 871v.

⁸⁴ ÖStA KA AFA 1664/6/3b fol. 879–880. jún. 1.

⁸⁵ Az események leírásában ellentmondás van Gállér és Montecuccoli közt, mely utóbbi szerint jún. 1-jén este az ostromló sereg mindent hátrahagyva, menekülésszerűen távozott Kanizsa aló. *Ausgewahlte Schriften*

Lipót császár a Belső-ausztriai Haditanács Gállér jelentése alapján írott leveléből értesült a történekről, és ezután döntött arról, hogy – mint már említettem, június 4-én – Montecuccolit kinevezi a Zrínyi-Újvár alatt álló sereg főparancsnokává, s egyben az összes rendelkezésre álló erőt haladéktalanul a hadszíntérre rendeli.⁸⁶ Elhatározásában alapvető szerepet játszhattak azok a hírek, amelyek a Kanizsát ostromló sereg vezérei, elsősorban Zrínyi és Hohenlohe közötti, csaknem tettelegesséig fajuló vitákról szóltak.⁸⁷ Montecuccoli sem rejtette véka alá véleményét, amikor az ostrom feladásának körülményeiről szólván ezt írta: „...most mindegyik tábornok, ahogy az a szerencsétlenségeknél lenni szokott, a másikra tolta a felelősséget...” Kevéssel odébb kinevezése kapcsán így fogalmazott: „Ófelsége megparancsolta nekem, hogy a postával azonnal utazzam ahhoz a sereghez, vegyem át a parancsnokságot (mivel a levélben foglalt rangom véget vet a vezérek közti egyenlőségnek), és hogy a főparancsnokság személyemben egyesüljön, s ezáltal a parancsokat végrehajtsam. Megparancsolta továbbá, hogy azt a sereget erősítsem meg azzal, hogy a Dunánál hagyott, kis létszámú csapatokat gyorsan odarendelem, illetve hogy a rendetlenséget fékezzem meg, a dolgokat a megfelelő kerékvágásba tereljem, a harcot úgy irányítsam, ahogy az az adott pillanatban célszerűnek látszik, és egyáltalán mindent a közjó érdekében tegyek.”⁸⁸

Tisztázásra szorul, hogy Lipót császár adott-e konkrét parancsot Montecuccolinak Zrínyi-Újvárral kapcsolatban, és ha igen, akkor mit, továbbá megvoltak-e a feltételei a sikeres védelemnek. Erről sem Montecuccoli *Relazione*-ja, sem más, eddig általam megismert forrás nem tesz említést. A Lipót által a titkos tanácsosoknak Kanizsa ostromának feladása ügyében írott utasításában a következő általánosság szerepel Montecuccoli kinevezésénél: „...okos parancsnoklással a keletkezett és még aggodalmat keltő zavart, amennyire lehet, orvosolja, és olyan állást foglaljon el, továbbá, figyelembe véve az erők egyesülését, oly módon működjön, hogy az ellenségnek kárt okozzon, a tartományokat pedig őrizze meg [ti. a pusztítástól]...”⁸⁹ A propagandisztikus szándékkal író Priorato úgy fogalmazott, hogy egyrészt a Zrínyi által az erődítmény körül kifejtett hírverés miatt, másrészt a Zrínyi iránti méltányosságból, illetve időnyerés céljából – mármint hogy időt adjanak az úton levő erősítéseknek – vállalták az erőd védelmét.⁹⁰ Montecuccoli a *Relazione*-ban e helyütt nem említi konkrétan Zrínyi nevét, hanem elsősorban csak az ál-

1899. II. 415. o. Minthogy Gállér a helyszínről tudósított, az ő verziója minden bizonnyal hitelesebb. Ugyanakkor a szintén jelen levő Esterházy és Zrínyi is zúrvavarról ír. *Esterházy* 1989. 159. o., Zrínyi Miklós összes művei, 2003. 852–853. o. A jún. 2-i időpontot Priorato leírása is megerősíti. *Priorato* 1670. II. 405. o. Még érdekesebb a szintén jelen lévő Jacob von Holst leírása, aki lényegét tekintve Gállerral azonosan és azonos időpontokhoz kötve adja elő a történeteket. Holst hangsúlyozza, hogy bár történt egy löporrobbanás, ahol 24 katona meghalt, de a sereg „den 2 Juny Zog alles in gutter ordre nach Serinwahr Zu”. ÖStA KA AFA 1664/6/4 fol. 892v–895v. Holst eme jelentésének keletkezési ideje bizonytalan, mivel datálatlan, és Holst szerzőségét is csak eltéveszthetetlen kézírása azonosítja. A melléte található kísérőlevelet azonban Holst szignálta, és e szerint a jelentést 1670. márc. 22-én küldte el Montecuccolinak. Uo. 1664/6/4b. Kérdés mostmár, hogy Montecuccoli az ugyancsak 1670-ben íródott *Della guerra col Turcho in Ungheria*-ban miért nem használta Holst információit?

⁸⁶ Lásd a 21. jegyzetet.

⁸⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 328. Exp. 1664. Juni No. 17. fol. 277v.

⁸⁸ *Ausgewahlte Schriften* 1899. II. 415. o.

⁸⁹ „... durch dessem Vernünftiges Commando denen entstandenen, Vnd noch Besorgennten confusionen, so Vill möglich, abhelffe, Vnd solche Postur fasse, auch der gestalt den Coniuncturen nach operiere, damit dem Feindt abbruch Beschehen, Vnd die Ländter conseruiert beliben mögen, ...” ÖStA KA AFA 1664/6/3a fol. 877v.

⁹⁰ *Priorato* 1670. II. 408. o.

talánosságban terjedő szóbeszédet jelöli meg okként, mely szerint ő hozzá sem fogott volna a védelemhez. Másfelől viszont ő is az időnyerést tartotta fontosnak.⁹¹ Ebből arra lehet következtetni, hogy Montecuccoli nem kaphatott egyértelmű parancsot, hiszen ő, mint azt a korábbiak nyilvánvalóvá tették, mindig feltétel nélkül engedelmeskedett és habozás nélkül végrehajtotta volna azt.⁹² Ugyanakkor a második ok, az időnyerés, eleve magában hordozta, hogy csak egy meghatározott pontig hajlandóak az erőd megtartásáért áldozatokat hozni. Hozzátehetjük, a szentgotthárdi csatában elért eredményben minden bizonnyal szerepet játszott az oszmán sereg Zrínyi-Újvár alatt elszenvedett vérvesztése és az elhúzódozó harc okozta ellátási problémák, a fáradtság és a kimerülés.

Kanizsa ostromának feladása és Montecuccoli megérkezése közt azonban még két hét telt el. Erről az időszakról jószerével csak Priorato leírásából értesülünk.⁹³ A keresztény sereg megerősítette Zrínyi-Újvár őrségét, majd átkelt a Murán és a folyó jobb partja mentén állásokat épített és ütegeket állított fel. Az oszmán sereg június 5-én érkezett a vár alá, tábort vert, ütegeket épített, és a magaslatokról megkezdte a vár és a Mura túlsó partján levő keresztény tábor ágyúzását. Ennek hatására a tábort távolabb kellett költöztetni, a török ágyúk lőtávolságán kívülre. Ezt az új táborhelyet sáncokkal és redoutékkal erősítették meg. A törökök június 8-ról 9-re virradó éjszaka, a várdombot észak felől megkerülve megkíséreltek átkelni a Mura szigetére, ám Strozzi tábornok⁹⁴ vezetésével visszaverték őket, majd a szigeten is sáncot építettek. Az ostromló sereg június 10-én megkezdte a közelítő árkok kiépítését, és folyamatosan haladt előre azokkal. Ugyanezen a napon Zrínyi támadást intézett a takarmányt szállító törökök ellen, és zsákmánnyal megrakodva tért vissza a táborba.⁹⁵ Június 12-én a védők az ostromművek alatt aknákat robbantottak, amely több árkot is betemetett. Bár a védők további aknákat is előkészítettek, a törökök azok létéről árulás folytán tudomást szereztek, így nem indították meg a

⁹¹ Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 6v–7r.

⁹² Ismét utalnom kell az 1661. évi hadjárat tervet romba döntő, elhibázott parancsra, amelyet Montecuccoli minden józan megfontolása és többszöri tiltakozása ellenére végrehajtott, miként ugyanígy cselekedett 1664-ben is. A Relazione bevezető sorai kitűnő adalékként szolgálnak Montecuccolinak a kapott parancsokhoz való viszonyáról: „Amikor megérkezett Ófelsége, a császár 1664. június 4-i saját kezű parancsa, mely elrendelte, hogy gróf Montecuccoli Feldmarshall azonnal induljon el Bécsből a postával Grazba és Zrínyi szigetére, hogy átvegye a sereg parancsnokságát, két ellentétes érzés kerítette hatalmába. Egyrészt a *vak engedelmesség a parancsnak*, másrészt a katonai szempontok, az erők gyengeségének tudata feszültek egymásnak.” (kiemelés tőlem – D.Gy.). Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 4r. Másfelől viszont Priorato leírása szerint, mindezek ellenére, Montecuccoli most is kifejezésre juttatta ellenvéleményét: „A császár Ófelsége saját kézzel írt levelében 1664 június 4-én azt parancsolta gróf Montecuccoli tábornoknak, hogy induljon azonnal Bécsből ... vegye át a hadsereg parancsnokságát. Készen állt a parancs teljesítésére, *miután június 6-i levelében megtette érvelését és tiltakozását, melyben végkövetkeztetésként azt állapította meg, hogy abból, hogy a korábbi parancsokat más okok miatt sikerrel hajtották végre, nem következik, hogy most is úgy lesz.* Bemutatta továbbá a törökök erőit és a sajátjait egymás mellett... Összesen csak 12 darab 3 fontos golyóbisú ágyú áll rendelkezésre, és sehol sincs egy raktár, ahol legalább egy napot el lehetne tölteni; a vonulás hegyen-völgyön, takarmány és kenyér nélkül. ... Végül kijelenti, hogy sem fáradtságot, sem vért, sem életet nem akar kímélni, csak hogy a császárt szolgálhassa.” Priorato 1670. II. 408–409. o.

⁹³ Priorato 1670. II. 405–410. o. Esterházy is ír ezen eseményekről, de meglehetősen kurtán. Esterházy 1989. 161–163. o.

⁹⁴ Másnap egy muskétából leadott lövés fejen találta, és sérülésébe belehalt. Esterházy szerint viszont ebben a csatában esett el.

⁹⁵ Ezek az információk már egy tábori felcseről származnak, ezért némi fenntartással kezelendők, már csak azért is, mert az iratban szereplő dátumok némelyike hibás. ÖStA KA AFA 1664/6/ad 36 ½. fol. 955v.

rohamot, hanem ellenaknákat fűrtak. Emiatt a védőknek a már odahordott lőport el kellett távolítani az aknákból.

Ekkor érkezett a táborba Montecuccoli, aki tehát meglehetősen nehéz helyzetben vette át a parancsnokságot. Hogy a problémákkal már a kezdetekkor is tisztában volt, azt jól mutatja, hogy kinevezésének kézhezvétele után a császárnak írott válaszában, bár engedelmességét hangsúlyozta, mégis eleve elhárított magáról minden felelősséget: „Montecuccolinak azonban elsődlegesen engedelmeskednie kellett, így azután csak előzetes magyarázatként írt egy feliratot a császárnak, melyben előre kijelenti, hogy ha az akció sikertelen lesz, az nem az ő hibájából fog történni és a legalázatosabban tiltakozott [ti. azon híresztelések ellen], hogy nem akar se igyekezetet és odafigyelést, se fáradságot, se vért, se életet kímélni őfelsége szolgálatában, erőteljesen reméli azonban, hogy a császári igazságosság nem akarja majd a jövőben megvádolni őt, sem pedig arra kötelezni, hogy vegye figyelembe azokat a sikereket, melyek mások ötletein és szövevényes cselekedetein alapultak és esetleges, egyedi okok következményei voltak.”⁹⁶

Annak a magyar köztudatban meggyökeresedett nézetnek, hogy Montecuccoli eleve fel akarta adni Zrínyi-Újvár védelmét, a tények ellentmondani látszanak. Figyelembe kell venni azt az alapvető körülményt, hogy Montecuccolinak megérkezésekor⁹⁷ hátrányos stratégiai helyzetet kellett megoldania. Erről június 17-én így írt Lipót császárnak: „Ám nem mellőzhetem itt, hogy a sereg rendkívül rossz állapotáról panaszkodjak, mint-hogy az ezredek egy része különböző [hosszúságú], egy részük viszont egyáltalán semmiféle pikával sem rendelkezik; a muskéták különböző kaliberűek, és túl kevés védőfegyverzet van, az emberek teljesen kifáradtak és betegek, s nagy a hiány tisztekben...”⁹⁸ A nehézségek ellenére az aznap lezajlott haditanács arról szólt, *hogyan tarthatnák meg a várat a lehető legtovább!*⁹⁹

Ezen a megbeszélésen Montecuccoli, mint fővezér, határozott intézkedéseket hozott a védelem megszervezésére. Leváltotta a vár addigi parancsnokát, aki a birodalmi csapatok tisztje volt, s helyébe a neki minden bizonnyal inkább engedelmeskedő császári tisztek közül választott alkalmas személyt. Megszervezte a Mura-vonal védelmét, megfelelően elosztva a csapatokat az amúgy meglehetősen hosszú fronton és naponta felváltotta

⁹⁶ „Prevalse però nel Montecuccoli la parte obbedienziale, onde fatto solo un' umiliss[im]a anticipata giustificazione a S[ua] M[ajestà] di quello, che senza sua colpa avesse potuto succedere, e protestato umiliss[im]amente di non voler risparmiare ne applicazione, ne fatiche, ne sangue, ne vita per il suo Imperial servizio, con ferma speranza però, che la giustizia Cesarea non avria volsuto nell'avvenire imputargli, ne obbligarlo a render conto di successi, ch'erano tessiture degli orditi, e fabbriche degli altrui fondamenti, et effetti di cause aliene, ...” Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 4v–5r.

⁹⁷ Az idézett felcser szerint ez jún. 14-én történt. Montecuccoli 13-án maga jelentette a császárnak, hogy kora reggel elindult Grazból a táborba, a *Relazione* szerint pedig 15-én érkezett meg. Uo. 1664/6/9. fol. 909v., Relazione... uo. 1664/13/29. fol. 5r.

⁹⁸ „Kan aber hiebey nit vnterlassen, mich vber den sehr schlechten stand der Armee Zubeclagen, indeme ein theil Reg[imen]ter mit Vngleichen, ein thel aber vast gar mit kheinen Picquen Versehen, die Mußqueten Von vnterschiedlichen Caliber, vnd gar wenige DefensivWaffen V[er]handen, die Leüth auch ganz abgematt vnd Krankh seindt vnd der meiste Mangl an Officiern Sich befindt...” ÖStA KA AFA 1664/6/14. fol. 917r.

⁹⁹ „Alli 17, si tenne Consulta, nella quale si propose (1) Come s'auesse a diffendere il forte per non perderlo? ...” Relazione... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 7r. Gondolhatnánk, hogy ez is csak propagandafo-gás Montecuccoli részéről, de akkor egyrészt miért hallgat erről 1670-es írásában (ahol egyes részek szó szerint egyeznek a *Relazionéval*), másrészt mire véljük a jún. 18-i keltezésű, saját kezű, igen részletes, 40 pontos feljegyzését a teendőkről? Uo. 1664/6/27. fol. 936. (átírata: uo. zu 27).

a vár kimerült védőit. Az erődben egy későbbi híradás szerint 1200 fő állomásozott, továbbá ugyanennyi készenlétben várakozott, hogy támogassa őket.¹⁰⁰

Elvileg tehát, a hadvezetés döntése szerint, addig kellett tartani az erődítményt és a Mura vonalát, ameddig az erősítések megérkeznek, hogy azután együttes erővel már jobb eséllyel támadhassák meg a törököket.¹⁰¹ Ugyanakkor az említett haditanácson abból az alapállásból indultak ki, hogy az erőd elvesztése bizonyosra vehető, ezért megvitatatták, hogy feladása esetén a Mura vonalát próbálják megvédeni.¹⁰²

Az erősítések pedig kezdtek sorban beérkezni. Montecuccoli már eleve nyolc ezred élén vonult be,¹⁰³ 18-án követte őket Feldmarschall Sparr egy dragonyos- és egy horvát ezreddel, majd 19-én német lovasság, valamint Nádasdy és Batthyány több ezer magyar katona élén,¹⁰⁴ végül 27-én Zrínyi Péter egy dragonyosezreddel és több ezer végvári katonával, mintegy 6000 fővel.¹⁰⁵ Szükség is volt e csapatokra, mert a hírek szerint az elenség létszáma is folyamatosan nőtt.¹⁰⁶

Alig egy héttel Montecuccoli megérkezése után, június 22-én nagyerejű diverzióra készültek,¹⁰⁷ tekintettel arra, hogy a törökök ostromárkai már elérték a várarkot,¹⁰⁸ és úgy látszott, hogy hamarosan bekövetkezik a döntő roham. A tervezett akcót aznap az esőzések, majd 23-án egy szökevény árulása megakadályozta.¹⁰⁹ A törökök viszont ugyancsak 23-án bejutottak a ravelin előtti árokba, azonban készülők ostromárkaikat a védők egy aknával levegőbe repítették.¹¹⁰ 25-én ismét megkíséreltek állást foglalni az árokban, ezért

¹⁰⁰ ÖStA KA AFA 1664/6/39½. fol. 961r. Az irat egy Spick tábormoktól érkezett levélre hivatkozva állítja ezt. Itt némi ellentmondás látszik, mivel a *Relazione* szerint a vár túl kicsi és szűk. *Relazione...* uo. 1664/13/29. 6r. Priorato szerint az erődben csupán 300 embernek volt hely. *Priorato* 1670. II. 407. o. Bár konkrét számokról a *Relazione*-ban nem esett szó, de az 1200 fő, ha igaz, egyáltalán nem kevés, és ezek szerint megoldották elhelyezésüket.

¹⁰¹ *Montecuccoli* 1736. 269. Lásd még: „Wan die Infanteria Von denen Reichs-Völckhern bald hier wehre, Konte man Einen V[er]such thuen, den Feind aus Seinem Leger, welches Bergicht vnd wol Buschicht ist, alwo die Reüterey nit Vil spillen kan, ZuVertreiben...” ÖStA KA AFA 1664/6/32. fol. 945r–945v. jún. 22.

¹⁰² *Relazione...* ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 7.

¹⁰³ A már idézett felcser szerint. Ezek minden bizonnyal Grazban csatlakoztak hozzá. ÖStA KA AFA 1664/6/ad 36 ½. fol. 955v., és uo. 1664/6/9. fol. 909r. Lásd még Montecuccoli jún. 13-i levelét a császárnak, amelyben jelzi, hogy a helyszínen – az időpontból következően a Graz környékén – levő csapatokat útnak indította a táborba. ÖStA KA AFA 1664/6/9. fol. 909r., uo. HKR Prot. Bd. 328. Exp. 1664. Juni No. 62. fol. 291r.

¹⁰⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 328. Exp. 1664. Juni No. 97. fol. 299v–300r., *Relazione...* ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 7v. A frissiben érkezett Sparr is elítélően nyilatkozott az erődről. Montecuccoli egy későbbi levelében elismerően nyilatkozott az uralkodónak Nádasdy katonáiról. ÖStA KA AFA 1664/6/36. fol. 951r. jún. 26. (az aláírás voltaképp hiányzik az iratról, mert valaki levágta, de az előtte levő formula nagy valószínűséggel Montecuccoli kézírása.)

¹⁰⁵ ÖStA KA AFA 1664/6/ad 36 ½. fol. 955r. jún. 27. Esterházy 10 000 főről beszél. *Esterházy* 1989. 163. o.

¹⁰⁶ ÖStA KA AFA 1664/6/21. fol. 926r. jún. 19.

¹⁰⁷ ÖStA KA AFA 1664/6/32. fol. 945r. jún. 22.; *Montecuccoli* 1736. 269–270. o.; *Esterházy* 1989. 165. o. Megjegyzendő, hogy ezt megelőzően egyedül Priorato számol be egy jún. 17-én 3000 fővel végrehajtott kitörésről is, amely a katonák fegyelmetlensége miatt kudarcba fulladt. *Priorato* 1670. II. 410. o.

¹⁰⁸ ÖStA KA AFA 1664/6/33. fol. 949r. jún. 23., *Relazione...* uo. 1664/13/29. fol. 8r. Az előbbi forrás szerint ekkor még sikerült a támadók ostromműveit ellenaknával megsemmisíteni. Valószínűleg ezt írja le Esterházy is. *Esterházy* 1989. 165. o. Egyébként Montecuccoli itt saját magának mond ellent, hiszen korábban a Zrínyi-Újvár leírásakor még annak hibái közt sorolta fel, hogy nincs árka. Lásd a 60. jegyzetet.

¹⁰⁹ ÖStA KA AFA 1664/6/32. fol. 945r. jún. 22., uo. 1664/6/35. fol. 949r., uo. 1664/6/ad 36 ½. fol. 955r.

¹¹⁰ ÖStA KA AFA 1664/6/35. fol. 949r. Lehetséges, hogy ugyanerről számol be Priorato is, csak jún. 17-i dátummal. *Priorato* 1670. II. 410. o.

három helyen is támadást indítottak, és a következményekből ítélve, most már megvetették lábukat az árokban.¹¹¹ Összességében úgy tűnik, a keresztények egy ideig talán még bíztak a sikerben: folyamatosan lötték a törökök táborát és ostromárkait,¹¹² aláaknázták az ostromműveket, többször sikeresen visszaverték a Murán történő átkelési kísérleteket. Az elmaradt támadás azonban mintha fordulópontot jelentett volna. Jóllehet a török táborban tartózkodó Reniger követ arról értesítette a hadvezetést, hogy a török nem oly erős, mint hiszik, a június 26-án ezügyben tartott haditanács egyhangúan ennek ellenkezőjére jutott, mondván, a török támadások ereje a súlyos veszteségek ellenére sem csökken. Ezért várakozó álláspontra helyezkedtek, miszerint be kell várni az erősítéseket, s csak az után szabad dönteni, bár a támadási tervet sem adták még fel teljesen. Ugyanakkor kijelentették, hogy a várát és az átkelőt minden erejükkel tartani fogják.¹¹³ A halogatásban egyébként szerepet játszhattak az egyre súlyosbodó ellátási problémák, amelyekről Montecuccoli írt az uralkodónak.¹¹⁴

Eközben a törökök tovább nyomultak előre. A tábori postamester Spick tábornok levelére hivatkozva június 26-án azt írta, hogy a törökök árkai már csak 15 lépésnyire vannak a várfaltól, melyet öt üteg lő folyamatosan, ám a vár még jól tartja magát.¹¹⁵ Zrínyi június 27-i leveléből azonban kiderül, hogy a ravelin akkorra már a törökök kezébe került.¹¹⁶

Az ostrom végjátékáról jószerével egyetlen forrás áll rendelkezésünkre, Montecuccoli *Relazione*-ja, illetve a részben azon alapuló Priorato-féle szöveg.¹¹⁷ Ezek szerint június 27-én a törökök nagyerejű rohamot indítottak, amelyet a védők ekkor még súlyos veszteségek árán visszavertek. Június 28-án azonban a vár parancsnoka, Tasso alezredes levelet írt Montecuccolinak, és jelentette, hogy a vár immár tarthatatlan.¹¹⁸ Montecuccoli is arról tudósít, hogy az ellenség oly közel járt a falakhoz, ahol az ágyúk már nem érhették el őket, ezért bombazáport zúdítottak rájuk, de ezzel sem tudták a törököket feltartóztatni.¹¹⁹

¹¹¹ ÖStA KA AFA 1664/6/ad 36 ½. fol. 955r. jún. 27. A tábori postamester szerint már 24-én bejutottak az árokba, és a védők nem tudtak nekik ártani. Uo. 1664/6/39 ½. fol. 961r. júl. 3.

¹¹² „...wie viel aber an des Feindes Seiten täglich und stündlich fahlen und durch die continuirliche Herausschießen hingeputzt werden, ist nicht auszusprechen, zumalen gänzlich zu glauben, daß nicht ein Schuß aus der Festung vergebens und ohne guten Effect geschehen.” Uo. Az utóbbi megállapítás nyilván túlzás.

¹¹³ ÖStA KA AFA 1664/6/zu 40. fol. 965r–967v. Montecuccoli a császárnak, jún. 27-én. Lásd még: *Relazione*... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 9r–9v. „Alli 26, si tenne nouamente Consulta, proponendosi, come pur tentar si potesse qualche cosa die vilieuo cont’al nimico? e fu unitamente concluso (1) Che l’attaccare l’inimico nel suo posto, e di fronte, dou’egli auea in suo uantaggio l’eminenze, il bosco, el’incurature della Mura, douendosi passar il fiume in sua presenza, superare la costa del Monte, il bosco, e le tagliate, era un partito temerario. (2) Che non mentemerario, e da arrischiarui la somma delle cose, era l’altro, di andargli nel fianco, e passare due uolte la Draua, l’una uicina Campo, l’altra piu abbasso, e sotto la confluenza d’ambidue i fiumi uerso Ternia, e poi douerlo cercar di nuouo nel suo posto, e lasciar in tanto le lince lungo la Mura o interier amente sprouiste, o legghiermente guarnite.”

¹¹⁴ ÖStA KA AFA 1664/6/36. fol. 951r–952v. jún. 26. Beszámolt arról, hogy nincs élelem, nincs elég székér a szállításhoz, nincs munició, viszont az ellenséggel vívott folyamatos tüzpárbajban naponta 10 mázsa (5600 kg) ölmot használnak fel.

¹¹⁵ ÖStA KA AFA 1664/6/ad 39 ½. fol. 961r. jún. 26.

¹¹⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 328. Exp. 1664 Juni No. 122. fol. 309v.

¹¹⁷ *Relazione*... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 9v., valamint uo. 1664/7/1. Lásd még: *Priorato* 1670. II. 413. o.

¹¹⁸ *Relazione*... ÖStA KA AFA 1664/13/29. fol. 9v–11r., *Priorato* 1670. II. 413–415. o.

¹¹⁹ Ha ez igaz, akkor a várnak valóban nagyon komoly konstrukciós hiányosságai lehettek, hiszen ezt úgy kell értelmezni, hogy a falak elrendezése nem tette lehetővé a hatásos keresztüzet. A másik lehetőség, hogy a törökök annyira szétlőtték a falakat, hogy az ágyúkat ezért nem tudták megfelelő pozícióba állítani.

Június 29-én már a vár feladásának előkészületei zajlottak: elvitték az ágyúkat, és lőporral töltötték fel a török ostromművek alá korábban fűrt aknákat. Másnap reggel Montecuccoli és Sparr megszemlélték a várat, miközben a törökök újabb aknát robbantottak a déli bástya csúcsánál, majd befészkeltek magukat a keletkezett résbe.¹²⁰ Ezt látva, Montecuccoli parancsot adott Tassónak, ha nem tud tovább védekezni, vonuljon vissza, ürítse ki a várat és robbantsa fel az aknákat, majd keljen át a hídon a túlpartra, és a hidat is szedje fel maga mögött. Ám alig távozott Montecuccoli és Sparr, a török újabb támadást indított. Betört a várba, mire a védők fejveszetten menekülni kezdtek, s kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy az aknákkal törődjenek. Mindenki mentette a bőrét, próbált átjutni a biztonságosnak vélt túlpartra, amitől a hajóhíd leszakadt, és sokan vízbe fulltak. A törökök megpróbálták üldözni a visszavonulókat, de visszaverték őket.¹²¹

A vár elfoglalását követően az oszmánok egy hetet vártak annak teljes megsemmisítéssel, ami arra enged következtetni, hogy felmerült bennük a megtartás, az újjá- és átépítés lehetősége.¹²² Végül azonban a védők aknáinak felhasználásával július 7-én a levegőbe repítették a várat, és ami még megmaradt, azt is széthányták. A török sereg július 12-én vonult el Kanizsa irányába. Montecuccoli végül is nem követte az ellenséget, hanem nyugat felé fordulva igyekezett megelőzni a törököket, és a Rába folyó mentén szándékozott új állást foglalni. Ezzel az irányválasztással egyben a még úton levő birodalmi és francia segélycsapatoknak is megkönnyítette a csatlakozást. A későbbi események Montecuccolit igazolták, a megerősödött keresztény sereg Szentgotthárd mellett augusztus 1-jén, ha nehezen is, de útját állta az oszmánok további előrenyomulásának.

Véleményem szerint a mondott létszámbeli és utánpótlási gondok mellett Zrínyi-Újvár vesztét valószínűleg arra a stratégiai hibára lehet visszavezetni, hogy meg sem próbálták állást foglalni a Mura bal partján, az erőd ágyúinak védelmében, miként azt Zrínyi javasolta.¹²³ Ennek a kísérletnek persze meg lett volna az a veszélye, hogy egy gyors és sikeres török támadás esetén a keresztény sereg az ellenség és a folyó közé szorul, s a gondokat tovább fokozta volna a meredek partfal és az alatta húzódó ingovány is. Lehet, hogy Montecuccoli ezt is számításba vette, de nem tudjuk. Kétséges továbbá, hogy a megfogyatkozott, morálisan meggyengült sereggel ott és akkor képesek lettek volna-e arra, hogy komolyabb ellenállást fejtsenek ki, hozzáátéve, hogy a sarkukban levő török csapatok támadása miatt sáncok építésére sem lett volna idejük. Zrínyi-Újvárat tehát minden valószínűség szerint csak egy, a török sáncrendszer és tábor ellen intézett nagyerejű támadás menthette volna meg, amely a támadókat az ostrom feladására kényszeríti. Ehhez azonban épp az erő hiányzott.

¹²⁰ Montecuccoli szerint a ravelin csúcsa alatt. Ha azonban a törökök valóban elfoglalták jún. 27. előtt a ravelint (l. a 116. jegyzetet), akkor saját maguk alatt robbantottak volna, ami előfordult ugyan, de itt nem ez történt. Bármilyen furcsa, valószínűbbnek látszik, hogy Montecuccoli rosszul emlékezett, és nem a ravelin, hanem az ollómű vagy a déli bástya alatt robbant az akna. A bekövetkező események is ezt támasztják alá.

¹²¹ Ez persze ellentmondás. A fejveszetten visszavonulók aligha tudtak érdemi ellenállást kifejteni, a Mura túlpartjáról először a hídon tolongó tömeg miatt, majd később a híd pusztulása miatt nem kelhetett át a segítség. Valószínűbb, hogy mint korábban többször megtették, a törökök a folyón próbálták átkelni, kihasználva a zűrzavart, ám a folytonos készenlétben álló császáriak megfutamtították őket.

¹²² Egy ismeretlen magyar szemtanú júl. 1-jei naplőbejegyzése szerint „Igen szorgalmasan építi a várat a török”. *Nagy Iván: Történeti apró emlékek. Magyar Történelmi Tár, 1877. 274. o.*, erre utal Evlia Cselebi leírása is: Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1660–1664. (Ford. *Karácson Imre. Az előszót írta, a jegyz. átd. Fodor Pál.*) 2. kiad. Budapest, 1985. 591. o.

¹²³ *Esterházy* 1989. 159. o.; Zrínyi Miklós összes művei 2003. 853. o.

Összességében a korábban felvetett kérdésre, miszerint szükségszerű volt-e Zrínyi-Újvár eleste, a magam részéről igennel válaszolok. Legfőbb okát ennek, a fenntebb elmondottakon túl, a politikai indíttatásból megváltoztatott haditervben látom, amely olyan katonai helyzetet teremtett, amely lehetetlenné tette egy sikeres stratégia, hatékony hadvezetés kialakítását és a megfelelő utánpótlás biztosítását.

Zrínyi-Újvár jelentősége

A vasvári béke kapcsán mindenütt azt olvashatjuk, hogy a status quo alapján megkötött egyezmény két fontos végvárat hagyott török kézen: Érsekújvárat és Váradot. A veszteségek között sosem említik Zrínyi-Újvárat, csupán azt, hogy ezen erődítményt tilos újjáépíteni. Pedig el kell ismernünk, Zrínyi-Újvár stratégiai szempontból elsőrendűen fontos pozíciót jelentett. Jelentőségét épp a Porta állandó tiltakozásai mutatják, s az a dühös erőfeszítés, amellyel eleste után a törökök még a nyomát is igyekeztek eltörölni. Egyfelől ugyanis kiváló kiindulási pontot jelentett a török területre irányuló támadásokhoz, biztosította a visszavonulást, de legfőképpen szinte megbénította a kanizsai törököket.¹²⁴ Zrínyi az erősségre támaszkodva 1662–1663 folyamán több sikeres akciót hajtott végre.¹²⁵ De nem csak a határmenti portyázó harcokban, hanem a formális háborúban is nagy szerepet játszott, Holst hadmérnök ugyanis leírta, hogy a Kanizsát ostromló sereg ellátó bázisát épp Zrínyi-Újvárott rendezték be.¹²⁶

Stratégiai jelentőségén túlmenően a vár megépítése a politikát is befolyásolta. Láthatuk, hogy Zrínyi egy bizonytalan és kényes politikai helyzetben emeltette, s a kortársak is felismerték a benne rejlő veszélyt. A Porta részéről állandósult panaszok is igazolják, hogy Zrínyi e tetteivel komoly provokációt hajtott végre. Hogy pontosan mekkora szerepet játszott a Habsburg–török háború kirobbantásában, még további kutatást igényel. A török támadás fő okának egyértelműen I. Lipót erdélyi beavatkozása tekinthető. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy midőn az oszmán sereg megindulása után Lipót követei még mindig a békeajánlattal fordultak a nagyvezírhez, Köprülüzáde Fázil Ahmed pasához, az elutasítás két fő indokát épp Zrínyi-Újvár felépítése és Székelyhid elfoglalása jelentette.¹²⁷ Zrínyi-Újvár tehát mindenképpen veszélyt jelentett az oszmánok déldunántúli pozícióira, ezért nem sajnálták az elfoglalásáért hozott áldozatokat. Elvesztése a keresztény fél számára és persze Zrínyinek is súlyos következményekkel járt, mivel a védtelenül maradt Muraköz, amely egészen 1664-ig mentes tudott maradni a hodoltatástól és a kondominiumtól, a török pusztítás áldozatává vált.

¹²⁴ Lásd erre *Perjés* 1999. 314. o., 75. jegyzet. Eszerint Montecuccoli 1661-ben elismerte Zrínyi-Újvár jelentőségét.

¹²⁵ *Perjés* 2002. 362–366. o.

¹²⁶ ÖStA KA AFA 1664/6/4 fol. 895v., *Priorato* 1670. II. 404. o.

¹²⁷ *Ágoston–Oborni* 2000. 198. o.

IRODALOM

- Ágoston–Oborni* 2000. *Ágoston Gábor–Oborni Teréz: A tizenhetedik század története.* Budapest, 2000.
- Ausgewahlte Schriften *Ausgewahlte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli General-Lieutenant und Feld-marschall. Hrsg. von der Direktion des K. und K. Kriegs-Archivs. Bearbeitet von Alois Veltz. Bde I–IV. Wien–Leipzig, 1899–1900.*
- Bene* 1992. *Bene Sándor: Zrínyi-levelek 1664-ből. Irodalomtörténeti Közlemények, XCVI. (1992) 225–242. o.*
- Bene* 1993. *Bene Sándor: Adalékok Zrínyi Miklós téli hadjáratának történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények, 106. (1993) 3. sz. 69–73. o.*
- Bene* 1996. *Bene Sándor: A hír és a közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós műveiben. Irodalomtörténeti Közlemények, C. (1996) 4. sz. 369–394. o.*
- Czigány* 2004. *Czigány István: Reform vagy kudarc. Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700.* Budapest, 2004.
- Domokos–Hausner* 2008. *Domokos György–Hausner Gábor: Zrínyi-Újvár és ostroma Jacob von Holst helyszínrajza tükrében. In: Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Budapest, 2008. 241–264. o.*
- Esterházy* 1989. *Esterházy Pál: Mars Hungaricus. (S. a. r., ford. és jegyz. Iványi Emma. Bev. és szerk. Hausner Gábor.) Budapest, 1989. (Zrínyi-Könyvtár III.)*
- G. Etényi* 2003. *G. Etényi Nóra: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban.* Budapest, 2003.
- Glossarium Artis *Glossarium Artis. Wörterbuch zur Kunst. Band 7. Festungen. Der Wehrbau nach Einführung der Feuerwaffe. Red.: Rudolf Huber–Renate Rieth. Tübingen, 1979.*
- Gonda–Niedehauser* 1977. *Gonda Imre–Niedehauser Emil: Habsburgok.* Budapest, 1977.
- Hausner* 2005. *Hausner Gábor: Zrínyi Miklós könyvtárának hadtudományi kötetei. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. (Szerk. Hausner Gábor.) Budapest, 2005. 247–259. o.*
- Hausner–Négyesi–Papp* 2005. *Hausner Gábor–Négyesi Lajos–Papp Ferenc: „Juhakol” a szőlőhegyen. Kísérlet Zrínyi-Újvár helyzetének meghatározására. Hadtörténelmi Közlemények, 118. (2005) 3. sz. 835–862. o.*
- Luraghi* I–III. *Le opere di Raimondo Montecuccoli. (Edizione critica a cura di Raimondo Luraghi.) I–II. Roma, 1988., III. (A cura di Andrea Testa.) Roma, 2000.*
- Montecuccoli* 1736. *Montecuccoli, Raimondo: Besondere und geheime Kriegs nachrichten.* Leipzig, 1736.

- Pálffy* 1997. *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle*, XXXIX. (1997) 257–288. o.
- Pálffy* 2007. *Pálffy Géza*: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában: A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát történelmében*. (Szerk. *Bene Sándor–Hausner Gábor*.) Budapest, 2007. 39–65. o.
- Perjés* 1981. *Perjés Géza*: A szentgotthárdi csata (1664. VIII. 1.). In: *Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok*. Szombathely, 1981. 117–174. o.
- Perjés* 1997. *Perjés Géza*: Az interdiszciplinaritás védelmében. Vita *Bene Sándorral*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 110. (1997) 797–813. o.
- Perjés* 1999. *Perjés Géza*: Seregszemle. *Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, 1999.
- Perjés* 2002. *Perjés Géza*: *Zrínyi Miklós és kora*. 2. kiad. Budapest, 2002.
- Priorato I–III*. *Priorato, Galeazzo Gualdo*: *Historia di Leo-poldo Cesare, Continente le cose piu memorabili successe in Europa dal 1656 fino al 1670*. I–III. Bd. Wien, 1670–1674.
- R. Várkonyi* 2010. *R. Várkonyi Ágnes*: *Európa Zrínyije. Tanulmányok Zrínyi és Európa kapcsolatáról*. Budapest, 2010.
- Szalai–Szántai* 2006. *Szalai Béla–Szántai Lajos*: *Magyar várak, városok, falvak metszeteken 1515–1800*. II. *A történelmi Magyarország*. Budapest, 2006.
- V. Molnár* 1987. *V. Molnár László*: *Kanizsa vára*. Budapest, 1987.
- Vitnyédi* 1871. *Vitnyédi István* levelei 1652–1664. I. (Közl.: *Fabó András*.) *Magyar Történelmi Társulat*, XV. (Pest, 1871)
- Wagner* 1964. *Wagner, Georg*: *Das Türkenjahr 1664. Eine europäische Bewährung. Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St.Gotthard–Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár)*. Eisenstadt, 1964.
- Zrínyi Miklós válogatott levelei, 1997. Zrínyi Miklós válogatott levelei. (Válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta *Bene Sándor* és *Hausner Gábor*.) Budapest, 1997.
- Zrínyi Miklós összes művei, 2003. Zrínyi Miklós összes művei. (Szerk. *Kovács Sándor Iván*.) Budapest, 2003. (Magyar Remekírók)

RÖVIDÍTÉSEK

Bd.	Band	IÖHKR Prot.	Protokollen des Innerösterreichischer Hofkriegsrates
Exp.	Expediit	KA	Kriegsarchiv
fol.	folio	MOL	Magyar Országos Levéltár
HKR Akt.	Akten des Wiener Hofkriegsrates	ÖstA	Österreichisches Staatsarchiv
HKR Prot.	Protokollen des Wiener Hofkriegsrates	Reg.	Registratur
IÖHKR	Innerösterreichischer Hofkriegsrat	ZSt	Zentralstellen

György Domokos

NEW DATA CONCERNING THE ESTABLISHMENT AND DESTRUCTION OF
THE FORTRESS ZRÍNYI-ÚJVÁR

Summary

New impetus was given to the research of Zrínyi-Újvár and of the 1663–1664 Habsburg–Ottoman War by the fact that a few years ago the location of the destroyed fortress was successfully identified. There are a number of important questions though that remained unanswered; most importantly: what was the military and political situation like when the fortress was built, and was its fall really inevitable. According to the presently known data, Zrínyi had the fortification built quite probably with the knowing of the Command in Vienna, or even with its tacit support, although there is no actual mention of this anywhere. The circumstances of the construction and the identity of the designer are still quite uncertain, they need further research. We have no authentic depiction of the fortress itself, only the pictures of the siege in 1664 show its approximate shape. However, its role was evident: it served Zrínyi as a bridgehead fortress during the attacks on Turkish territory and secured withdrawals. Therefore, it might have been a crown-fort, a generally used fortification type of the period. Its contemporary evaluation, both in technical and strategic respect, depended mainly on the political viewpoint of the person judging, the two groups might be labelled with the names of Zrínyi and Montecuccoli.

All signs indicate that the fate of Zrínyi-Újvár was not sealed at the siege, but earlier, already at the change of the operation plan for the year 1664. The failure of the siege of Kanizsa, launched delayed, far from the supply points, and with minor forces, resulted in the exhaustion and demoralization of the army. The swiftly arriving, relatively numerous and resolutely lead Turkish army continued the siege, making great efforts and accepting all casualties. The Christian army, lead by Montecuccoli who was in the mean time ordered to take part, hoped victory for a while and fought persistently. However, after a three-week-long fight, the disadvantageous strategic situation, problems of supply, and further demoralization finally resulted in giving up the fort. The remnants of Zrínyi-Újvár were exploded by the Turks. The Murinsel region became defenceless with the fall of the fortress, falling victim, too, to the Turkish devastation. The long siege, however, weakened the Ottoman army as well, and contributed to the victory of the Christians at Szentgotthárd.

György Domokos

CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DE LA CONSTRUCTION ET
DE LA DESTRUCTION DE ZRINYI-ÚJVÁR

Résumé

L'identification il y a quelques années de l'emplacement de l'ancienne place forte nommée Zrínyi-Újvár a relancé les recherches sur cette place et aussi sur l'histoire de la guerre entre les Habsbourg et les Turcs en 1663–1664. Néanmoins, certaines questions importantes restent toujours sans réponse, notamment celles de savoir dans quel contexte militaire et politique la place fut construite et si sa chute aurait ou non pu être évitée. Selon les informations disponibles, le commandement viennois devait être au courant des travaux de construction entrepris par Zrínyi qu'il devait même soutenir tacitement bien que ce ne soit explicitement écrit nulle part. Les conditions de la construction, ainsi que le nom de l'architecte sont encore inconnus et nécessitent d'autres recherches. Aucun dessin authentique ne fut conservé sur la place forte, mais ses contours approximatifs apparaissent sur les tableaux qui présentent le siège de 1664. Son rôle d'antan est

toutefois clair : la place servait de tête de pont pour Zrínyi au moment des offensives qu'il conduisit sur le territoire occupé par les Turcs et elle lui permit également de se retirer. Quant à sa forme, elle fut probablement une couronne qui était l'ouvrage de défense généralement utilisé à l'époque. L'appréciation portée sur la place par les contemporains dépendait avant tout de l'opinion politique de deux groupes opposés conduits par Zrínyi et Montecuccoli.

Le sort de Zrínyi-Újvár fut déjà scellé avant le siège, au moment la modification du plan de campagne adopté pour 1664. L'échec du siège de Kanizsa, qui fut lancé trop tard avec des effectifs insuffisants et loin des bases d'approvisionnement, conduisit à l'épuisement et à la démoralisation des troupes. L'armée turque, qui arriva rapidement et relativement en grand nombre sur les lieux, fut dirigée avec fermeté et elle continua le siège au prix d'efforts considérables et de sacrifices de sang. L'armée chrétienne avec Montecuccoli à la tête espérait un temps la victoire et luttait avec persévérance, mais la situation stratégique désavantageuse, les problèmes d'approvisionnement et la démoralisation menèrent à la reddition au bout de trois semaines de combat. Les Turcs firent sauter les restes de Zrínyi-Újvár. A l'issue de la chute de la place, la région de Muraköz resta sans défense et fut dévastée par les Turcs. Toutefois la longue durée du siège affaiblit aussi l'armée ottomane et contribua ainsi à la victoire des chrétiens à Szentgotthárd.

György Domokos

NEUE DATEN ZUR GESCHICHTE DER ENTSTEHUNG UND DES UNTERGANGS VON ZRÍNYI-ÚJVÁR (NEU-ZRIN)

Resümee

Die Erforschung von Zrínyi-Újvár (Neu-Zrin) und im Zusammenhang damit der Geschichte des habsburgisch-türkischen Krieges im Jahre 1663–1664 hat einen neuen Schwung erhalten, nachdem vor einigen Jahren der Ort der zerstörten Burg identifiziert werden konnte. Zahlreiche wichtige Fragen müssen jedoch noch beantwortet werden, von denen die wichtigste diejenige ist, in welcher militärischen und politischen Situation die Burg errichtet worden war und ob der Fall der Burg tatsächlich notgedrungen war? Den bisher bekannten Angaben zufolge ließ Zrínyi die Burg – obwohl nirgends konkret beschrieben – wahrscheinlich mit dem Wissen, ja sogar der stillschweigenden Unterstützung der Armeeführung in Wien errichten. Die Umstände des Baus und die Person des Konstrukteurs sind jedoch vorerst ziemlich unsicher und bedürfen weiterer Forschungen. Von der Burg selbst ist keine glaubwürdige Darstellung erhalten geblieben; die ungefähre Form der Festung ist lediglich auf einem Bild, das die Belagerung im Jahre 1664 darstellt, ersichtlich. Ihre Rolle ist jedoch eindeutig: sie diente Zrínyi zur Zeit der auf türkische Gebiete geplanten Angriffe als Brückenkopffestung und sicherte ihm eine Rückzugsmöglichkeit. Der Form nach dürfte sie deshalb vermutlich ein Kronwerk, eine in der Zeit allgemein verwendete Festungswerk, gewesen sein. Die zeitgenössische Beurteilung hing sowohl aus technischer, als auch aus strategischer Sicht in erster Linie vom politischen Blickwinkel der jeweiligen Person ab, die sich eine Meinung bildete. Die beiden Gruppen könnten wir auch mit dem Namen von Zrínyi und Montecuccoli charakterisieren.

Das Schicksal von Zrínyi-Újvár entschied sich allem Anschein nach nicht während der Belagerung, sondern bereits davor, bei der Änderung des Kampfplans, der für das Jahr 1664 verabschiedet worden war. Das Fiasko der Belagerung von Kanizsa (Kanischa), die verspätet, weit ab der Versorgungsbasis und mit geringer Kraft eingeleitet worden war, führte zur Erschöpfung und Demoralisierung der Streitkraft. Das schnell eintreffende, über eine verhältnismäßig große Stärke verfügende und entschieden geführte türkische Heer führte die Belagerung mit riesigem Kraftaufwand und nahm dabei jedes Blutopfer auf sich. Das christliche Heer, an der Spitze mit dem zwischenzeitlich dorthin bestellten Montecuccoli, hoffte eine zeitlang auf Erfolg und kämpfte ausdauernd. Die nachteilige strategische Lage, Nachschubprobleme und eine weitere Demoralisierung führten jedoch nach dreiwöchigem Kampf zur Aufgabe der Burg. Die Überreste von Zrínyi-Újvár wurden

schließlich von den Türken gesprengt. Mit dem Fall der Burg blieb das Mur-Zwischenland ohne Schutz und fiel somit ebenfalls der Zerstörung der Türken zum Opfer. Die sich in die Länge ziehende Belagerung schwächte jedoch auch das osmanische Heer und trug letztendlich zum Sieg der Christen bei Szentgotthárd (St. Gotthard) bei.

Дьердь Домокош

НОВЫЕ ДАННЫЕ К ИСТОРИИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗРУШЕНИЯ КРЕПОСТИ ЗРИНИ-УЙВАР

Резюме

История крепости Зрини-Уйвар и в связи с этим войны Габсбургов и турок 1663–1664 годов дала новый толчок исследованиям благодаря тому, что несколько лет тому назад удалось идентифицировать место разрушенной крепости. Однако необходимо ответить еще на целый ряд вопросов, и самое главное на то, что в какой военной и политической обстановке была построена крепость и действительно ли было неизбежно необходимым ее потерять. Согласно известным в настоящее время данным, хотя конкретно это нигде не было написано, Зрини наверняка строил с ведома венского военного руководства, более того, вероятно, при его безмолвном согласии. Однако условия строительства крепости, личность прораба пока что остаются неизвестными и требуют дальнейших исследований. О самой крепости не имеется достоверных изображений, всего лишь на картинах, изображающих осаду крепости 1664 года, можно увидеть приблизительную форму крепости. Однако роль этой крепости однозначна. Она служила для Зрини плацдармом во время его наступлений на турецкие территории и обеспечивала тыл при отступлениях. По своей форме крепость по всей вероятности была коронным сооружением, общепринятым для такого типа оборонных объектов. Ее оценка согласно параметрам того времени как с технической, так и со стратегической точки зрения зависела в первую очередь от политической точки зрения оценивающего, к двум таким знатокам следует несомненно отнести как Зрини так и Монтекукколи. Как показывают имеющиеся данные, судьба крепости Зрини-Уйвар решилась не в ходе осады, а уже раньше – при изменении военного плана, принятого на 1664 год. Провал начатой с малыми силами осады крепости Канижа, начатой с опозданием, вдали от баз снабжения привел к истощению и деморализации войск. Быстро прибывшая относительно многочисленная турецкая армия, имевшая решительное руководство и готовая на любые человеческие жертвы, осадил крепость. Христианская армия под руководством командированного туда Монтикукколи, прилагая гигантские усилия и подогреваемая надеждой на победу, одно время бесстрашно сражалась. Однако невыгодное стратегическое положение, проблемы с подвозом пополнения и дальнейшая деморализация личного состава после трех недель ожесточенной борьбы привели к сдаче крепости. Остатки крепости Зрини-Уйвар турки взорвали. После падения крепости осталось беззащитным Муракёз (междунаречье Муры), которое также было дотла разрушено турками. Однако затянувшиеся осадные бои ослабили и османскую армию, что способствовало победе христиан при Сентготтхарде.